

DE EVALUATOREN: WAT ZE KUNNEN LEREN VAN KRITIEK

Prof.dr. A. (Arno) F.A. Korsten
3 april 2013

Is er ook kritiek mogelijk op evaluatieonderzoek van overheidsbeleid waar evaluatoren (in casus visitatiecommissies, onderzoekscommissies) wat van kunnen leren? Daarop moet worden ingegaan omdat als evaluatoren iets kunnen leren dat weer positief kan inwerken op het 'leren van evalueren' in organisaties.

Vooreerst, waarop komt weinig of geen kritiek? Op enkele belangrijke aspecten van beleidsevaluatie.

1. Opvallend is dat de *onafhankelijkheid* van de evaluator zelden kritiek krijgt. Onafhankelijkheid is overigens wel belangrijk, ook als een visitatiecommissie aantreedt of een parlementaire (evaluatie)commissie. Leden van een parlementaire commissie moeten hun lidmaatschap van een bepaalde partij als het ware terzijde schuiven en ze moeten gaande het onderzoek spelregels in acht nemen, zoals niet lekken (Van der Zwan en Noordegraaf, 1998:71).
2. De *onderzoeksaanpak* moet ten allen tijd helder gestructureerd zijn. De keuze van de opzet is belangrijk omdat dan moet blijken om welk beleid het gaat: om beleid in een een-actor situatie of in een multi-actorennetwerk?

Waarop bestaat wel kritiek? Ik kom tot de volgende inzichten na het raadplegen van vele evaluatiestudies en op basis van eigen ervaringen als evaluator, lid van visitatiecommissies, opdrachtgever tot evaluatie en voorzitter van begeleidingscommissies bij evaluatiestudies en als toezichthouder gedurende enkele decennia.

1 Te weinig bezinning op de opdracht

De eerste kritische waarneming behelst dat onderzoekers *vaak (te) laat bij de evaluatieopdracht betrokken worden*. Deze ervaring baseer ik op tal van opdrachten die ik zelf heb uitgevoerd en kennisname van studies van anderen.

Waarom? Het proces van opdrachtverlening is vaak sequentieel. Het besluit tot evaluatie is gevallen, er zijn contouren aangegeven over het wat en waarom en hoe van het evaluatieonderzoek en het budget ligt vast. Dan komt de evaluator pas aan bod. Als een externe evaluator gezocht wordt, mag die dan met medestrevers een offerte uitbrengen? Met die offerte gaat hij 'teruggeven' (herformuleren in eigen woorden) aan de opdrachtgever hoe het onderzoek wordt opgevat. Dat is een rem op durf en creativiteit. Juist in de startfase zou eens vrijmoedig gesproken moeten worden, ook aan de kant van de opdrachtverleners over vragen: wat willen we nou echt met het onderzoek?; wat niet?; wat moet het voor soort informatie opleveren? De entreebesprekingen tussen opdrachtgever en

onderzoeker(s) en eventueel ook de betrokkenen uit het beleidsnetwerk zijn van groot belang. Dit wordt vaak onderschat.

2 Begrip van doelbereiking schiet tekort

Een tweede kritiek raakt de verklaring van output en/of effecten (outcomes).

Tal van evaluaties kijken naar de bereikte prestaties of resultaten, zelfs naar effecten en naar de processen ernaar toe. Maar ze 'leggen geen relatie met de daarvoor verantwoordelijke mechanismen'. Ze gaan niet terug naar het 'waarom' van de effecten.

'De achterliggende beleids- en interventietheorie(en) worden niet geproblematiseerd, gereconstrueerd noch getoetst'

aldus Leeuw en Van Gils (2010: 170) op basis van hun analyse van een steekproef van 30 evaluaties uit een totale populatie van 100 op het terrein van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Er ontbreekt iets wat lijkt op – streng gesteld - een *oorzakelijkheidsanalyse*. Als beleid effect heeft of geen effect moet duidelijk worden of dat ligt aan de beleidsinhoud, de in- of uitvoering of aan iets anders. En als beleid de oorzaak is, hoe kan het dan gebeuren dat de doelstellingen niet gehaald worden? Die vraag moet beantwoord worden.

De implicatie daarvan is duidelijk. De onderzoekers leren de lezers nogal eens te *weinig* over *het waarom* van het wel of niet bereiken van bepaalde resultaten. Wat nog wel gebeurt, is dat aangegeven wordt of de bereikte resultaten en effecten eventueel overeenstemmen met de beleidsintenties en afspraken.

Evaluaties volstaan vaak met de doelbereiking. Weinig gebruiksgesichte evaluatiestudies zijn *echte* effectiviteitsanalyses. Waarom? Omdat de onderzoekers niet gevraagd wordt te zoeken naar de 'mechanismen', omdat het budget voor de analyse beperkt is en omdat er altijd weer haast is. Onderzoekers worden in feite nogal eens te veel opgejaagd. Dat betekent anders gesteld dat de opdrachtgevers niet echt interesse hebben voor effectiviteitsanalyses.

Veel analyses zijn bovendien slechts procesevaluaties.

Deze aanpak van doelbereikingsgerichtheid heeft gevolgen voor de beleidsrelevantie. Onderzoekers die een bestaande beleidstheorie niet ter discussie kunnen of mogen stellen en ook niet zoeken naar een alternatief of een dynamisering van de beleidstheorie, bereiken dat de beleidvoerders padafhankelijk blijven opereren. Ze blijven denken in termen van het beleid als potentieel succesvol terwijl het beleid misschien rigoreus op de schop moet (zie ook Van Twist, 1993; Heffen, 2008).

Een voorbeeld. Een provinciebestuur zette een omgevingsbeleid op dat moest leiden tot het voldoen aan milieunormen door agrarisch ondernemers. De stankoverlast van bedrijven van agrarische ondernemers moest verminderen en de ammoniakcijfers (bij voorbeeld als gevolg van varkenshouderij) moesten omlaag. Dat leidde tot een provinciaal voornemen om voor bepaalde landbouwbedrijven geen bedrijfsuitbreiding toe te staan. En andere bedrijven zouden moeten worden

verplaatst. Daarvoor was een bepaald budget beschikbaar. Na enkele jaren bleek dat amper een varkenshouderij verplaatst was naar een gebied waar de ondernemer binnen aanvaardbare stanknormen bleef. Het beleid was dus volkomen vastgelopen. De doelstellingen werden niet bereikt. Waarom? De centrale veronderstelling achter het verplaatsingsbeleid bleek niet juist. De oevrgrote meerderheid van agrarische ondernemers was niet bereid om opnieuw fors in een elders gevestigd bedrijf te investeren. De meesten die in aanmerking kwamen, waren al ouder dan 50 jaar en hadden bovendien geen bedrijfsopvolger. Dus zouden de schulden bij een bedrijfsverplaatsing tot ver na hun 65ste levensjaar om hun nek blijven hangen. Ze redeneerden: 'we zitten het wel uit op de bestaande lokatie, ook als geen verdere uitbreiding meer mogelijk is'. Eigenlijk zou in dit geval het roer fors om moeten: een herziening van de achterliggende beleidstheorie diende zich aan. Kwam die er ook? Nee. De evaluator wachtte af of het provinciebestuur het beleid wil stoppen.

3 De keuze van de centrale maatstaf

Een derde kritiekpunt slaat op het ontkennen van een beleidsnetwerk.

De keuze voor een effectiviteitsevaluatie of een zwakkere variant daarvan impliceert de keuze van doelstellingen die achter beleid schuil gaan *van een centrale overheidsactor*. Dat is een gerechtvaardigde aanpak in geval deze overheid *volledige* doorzettingsmacht heeft. Dan stelt de centrale actor beleid vast en voert ook zelf uit. Bij veel beleid is echter de doorzettingsmacht niet slechts in één hand; er is sprake van *afhankelijkheden* tussen overheden en misschien ook wel in bredere zin (Abma en In 't Veld, 2001; Bekkers en Lips, 1998).

Neem het landschapsbehoud in Zuid-Limburg. Op een conferentie bleek dat heel veel partijen bij elkaar waren met elk eigen taken, bevoegdheden en middelen; de rijksoverheid, het waterschap, de provincie, de dienst landelijk gebied, de gemeenten, landbouwers, recreatieondernemers (pensionhouders, campinghouders, eigenaar van een skipiste, etc.), chemische bedrijven, de regionale VVS, enzovoorts. In dit geval moeten doelen verknoopt worden en middelen gebundeld. We zitten daarmee bij netwerkmanagement.

Verdedigers van netwerkmanagement noemen het uitgaan van gerichte doelstellingen van één overheidsactor een eenzijdige en verkeerde *top-down* benadering (Klijn en Koppenjan, 2001: 189). In een netwerkcontext moet juist worden uitgegaan van een benadering *van onderop*, door de denkwijzen en oriëntaties van *alle* relevante actoren uit het beleidsnetwerk mee te nemen.

Wat levert dat op? Erkend moet worden dat zich in het multi-actoren netwerk vaak dynamiek voordoet. Dat doelstellingen stabiel blijven is een misverstand, stellen zij (Klijn en Koppenjan, 2001). Er is sprake van: 'de onhoudbaarheid van een eenduidig inhoudelijk ijkpunt'. Bij een evaluatie van beleid dat in een netwerkcontext van van elkaar afhankelijke actoren tot stand kwam, denk maar eens aan de evaluatie van de vernattingspolitiek van De Peel, moeten de doelstellingen van alle actoren meegenomen worden. Al de actoren moeten in feite bij de opdracht tot evaluatie betrokken worden. Zij moeten immers ook de resultaten relevant vinden en benutten.

4 De reikwijdte van het onderzoek

Een vierde kritiekpunt: veel evaluatiestudies hebben een *beperkte geldigheid*. De bevindingen slaan alleen maar op wat is onderzocht en zijn ook begrensd in de tijd. Dat valt in elk geval op te maken uit een studie naar evaluaties op het terrein van het ministerie van Buitenlandse Zaken (Leeuw en Van Gils, 2010: 170). Deze evaluaties zeggen bij wijze van spreken iets over het beleidsprogramma in jaar 1 en eventueel 1 en 2 in de plaatsen a tot en met h. Maar ze hebben niet veel reikwijdte naar jaar 3 en de plaatsen i, j en k. Van generaliseerbaarheid is niet of nauwelijks sprake.

Dat kan te rechtvaardigen zijn omdat *gebruiksgerichte evaluatie* niet tot doel heeft om de kennis in een wetenschapsgebied uit te breiden maar om bij te dragen aan beter beleid en/of betere besluitvorming. Toch zou meer generaliseerbaarheid hier en daar mogelijk zijn. Denk maar eens aan gebiedsgericht beleid. Het is wel zo nuttig als een analyse van de politiek in De Biesbosch-Noordwaard, Kerngebied Vechtplassen en de Gelderse Poort inzichten oplevert die ook elders van nut zijn (zie Cörvers, Glasbergen en Korsten, 2003).

Zoeken naar *synthese* dient zich als opportuniteit aan. Want het is vaak niet zo dat wat overheid x laat onderzoeken zo uniek is dat een andere overheid y dit onderwerp nog nooit bij de kop heeft gepakt. Wie kijkt naar studies van lokale rekenkamers en rekenkamercommissies ontdekt dat veel van deze organisaties in een bestek van een jaar of vijf een aantal zelfde of sterk vergelijkbare studies ondernemen. Blijkbaar kijkt men bij het opvoeren van mogelijke onderzoekthema's naar wat andere rekenkamers onderzochten.

5 Veldkennis te gering?

Uit het voorgaande vloeit voort dat veel evaluatieonderzoekers wel wat weten van onderzoek verrichten maar gemiddeld genomen zelf *niet uitblinken in kennis van het terrein dat ze onderzoeken* (Bongers en Den Hertog, 2007). Veld- of sector kennis zit niet in het onderzoeksteam dat evalueert. De evaluatoren kijken naar doelstellingen maar laten zich *niet* in met de beleidsinhoud. Die wordt als onomstreden vertrekpunt aanvaard.

Dat heeft het voordeel dat de onderzoekers *enige afstand houden* tot de sectorcultuur waarin 'heilige huisjes' en taboes bestaan. Maar daar staat een nadeel tegenover. Dat zou eigenlijk gecorrigeerd moeten worden. Onderzoekers moeten thuis zijn of verder thuis geraken in de materie, zeker als het om een complexe casus gaat, zeggen Van der Zwan en Noordegraaf (1998: 71) die het Gemeentelijk Vervoerbedrijf uit Amsterdam hebben doorgelicht. Een ander nadeel is dat wie zich niet grondig verdiept in de beleidsinhoud ook *moeilijk met radicale suggesties* kan komen om beleid over een andere boeg te gooien. Hier dreigt dus iets te ontstaan dat eerder padafhankelijkheid is genoemd. Onderzoekers blijven werken binnen het bestaande beleidsparadigma (lees: 'frame').

Tineke Abma (2001) is een van de evaluatoren die meent dat de onderzoeker een multi-pele evaluatie kan kiezen. Dat impliceert dat de beleidsinhoud zelf ter discussie kan komen. Dan moet je dus over materiekennis beschikken.

6 Te weinig nieuws?

Een zesde kritiekpunt op beleidsevaluaties impliceert dat gebruikers van evaluaties wel eens aangeven dat ze *niet veel nieuws* geleerd hebben van een evaluatiestudie (Leeuw en Van Gils, 2010: 172).

Dat is begrijpelijk als evaluatoren zich niet inlaten met de beleidsinhoud (zie kritiek nr. 5). Evaluatoren die zich niet inlaten met de beleidsinhoud, of die zelfs maar beperkt begrijpen, neigen ertoe om padafhankelijk te blijven denken en dus slechts te komen met suggesties in de vorm van 'kleine stappen'.

Hier is wat aan te doen door enkele maatregelen.

1. Voor de start van een evaluatie grondiger *nadenken over de evaluatieopzet*. Moet de evaluatie een *multi-pele of multiperspectivische evaluatie* zijn vanuit meerdere perspectieven in plaats van alleen een doelbereikings- of een effectiviteitsevaluatie? Wat worden maatstaven ter beoordeling van beleid: alleen effectiviteit vanuit een overheid gezien? Is de evaluatie een evaluatie van beleid, dat in een netwerkcontext tot stand kwam, waarbij de actoren van elkaar afhankelijk zijn omdat geen actor de volledige doorzettingsmacht heeft?
2. Een tweede suggestie houdt in om *het prospectieve* explicieter onderdeel te laten zijn van de evaluatie. Een evaluator die gevraagd wordt om een wet te evalueren, stel een mestbeperkende wet voor varkenshouders, kan pogen de bevindingen te doordenken vanuit enkele scenario's die in het land de ronde doen, zoals het scenario van radicale deregulering. Die suggestie sluit aan op denken in termen van een multiperspectivische evaluatie (Korsten, 1988; Ringeling, 1993; Abma, 2001: 314). Mijn ervaring bij de (vroegere) Sociale Verzekeringsraad (SVR) is geweest dat als dit niet bij de opdracht al is meegegeven evaluatoren hiertoe niet geneigd zijn. Die weerzin kan gevoed zijn door gebrekkige kennis van het maatschappelijke debat rond een thema. Men is niet in staat om scenario's te formuleren of denkt teveel in politiek vaarwater te belanden. Men heeft de durf van het Rathenau-instituut niet.
3. Een derde suggestie is om voor het verschijnen van een definitief rapport een of meer *expertmeetings* te organiseren waarbij juist betrokkenen uit een sector evaluatieresultaten of stellingen voorgelegd krijgen om op te reageren. Dergelijke meetings kunnen een zeefwerking hebben omdat ze uitfilteren wat in de ogen van experts en veldkenners belangrijker of minder belangrijk is. Ze kunnen ook bijdragen aan het begrijpen van resultaten, argumentaties toevoegen of corrigeren, en additionele aanbevelingen opleveren.

7 Evaluaties te weinig prospectief

Nog een zevende kritiekpunt, dat aansluit op de twee genoemde. Menige beleidsevaluatie is *teveel retrospectief* en *te weinig prospectief*. Evaluaties blijven, anders gesteld, teveel in het verleden hangen, in waarom het ging (doelstellingen) en hoe het gegaan is (uitvoering, prestaties). Ze bieden geen of een te geringe denkact over wat er thans en de komende periode aan knelpunten speelt en wat de oplossingen daarvoor zijn. Het ontbreekt bij evaluatie dus vaak aan beantwoording van de vraag 'hoe verder'? Terwijl bestuurders na een evaluatie juist erop uit zijn om te weten '*hoe voorkomen we uitwassen*'.

Denk maar aan onderzoek:

- naar de bankencrisis (commissie onder leiding van Jan de Wit) of
- naar fouten bij onderwijsinstelling InHolland (commissie-Leers),
- naar het gemeentelijk optreden bij de asbestaffaire in Utrecht (commissie-Jansen),
- naar het echec van schoolorganisatie Amarantis (rapport van de commissie onder leiding van Riet de Wit uit 2012 en van de vervolgc commissie-Halsema uit 2013) en
- naar privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten (commissie-Kuiper).

Reguliere evaluaties, dus *niet* die van commissies welke na een crisis aantreden, zijn dus nogal eens te weinig prospectief.

De kans is groot dat visitatiecommissies ontkomen aan dit verwijt omdat daarin vaak ex-bestuurders naast evaluatoren zitten die weten dat bestuurlijke relevantie van belang is. Het is natuurlijk vaak ook een kwestie van opdrachtformulering.

Denk ook aan de suggestie om de bevindingen te plaatsen in multiperspectivisch perspectief.

Ex ante evaluatie-elementen koppelen aan de ex post evaluatie? Wie een geëvalueerde wet ineffectief acht, kan een nieuw wetsontwerp doordenken of ontwikkelen en via *spelsimulaties* 'uittesten' (Termeer e.a., 1995).

Wat is daar nog als reactie op mogelijk?

Er zijn nog diverse suggesties gedaan. Ik noem vier alternatieve typen evaluatie:

1. Responsieve evaluatie (Guba & Lincoln; Abma) en multiple evaluatie (Ringeling);
2. Argumentatieve evaluatie (Fischer, Pröpper);
3. Netwerkgericht evalueren (Klijn, Koppenjan);
4. Lerend evalueren (Edelenbos).

Ik licht deze toe en bekijk de eventuele meerwaarde.

Alternatief 1 - Responsieve evaluatie: rekening houden met belanghebbenden

Welk alternatief is er dat enigszins aan de kritiek op bestaande beleidsevaluatie tegemoet komt? In een historische schets van evalueren maken Egon Guba & Yvonna Lincoln (1989: 22-31) duidelijk dat er volgens hen *vier generaties evaluatie* bestaan hebben (zie ook Abma, 1995, 1997, 2000) en dat de *vierde generatie*, de responsieve evaluatie, een alternatief is voor de andere drie. Welke generaties zouden er dan zijn?

1. De eerste generatie evalueren is te beschouwen als '*meten*'. De beleidsonderzoeker profileert zich als een technicus en richt zich op kwantitatieve gegevens. Tegenwoordig wordt dit wel aangeduid met monitoring (aldus Bongers en Den Hertog, 2007: 32).
2. De tweede generatie evalueren richt zich op '*beschrijven*'. De evaluator analyseert de sterkten en zwakten van beleid en betreft die op de gestelde doeleinden. De 'goal achievement' komt in beeld.
3. De derde generatie evaluaties richt zich op '*beoordelen*'. De evaluator geeft een soort finaal oordeel als een rechter.

Guba & Lincoln (1989) zijn van mening dat er in deze generaties beleidsevaluatie enkele gemeenschappelijke tekortkomingen zijn aangetroffen.

1. Ten eerste richten de evaluatoren zich in alle drie de generaties evaluatie op de *officiële doelstellingen van het bestuur*. Het is het bestuur dat de opdracht verleent tot evaluatie en de resultaten worden ook weer uitgebracht aan de (machtige) bestuurders alsof er geen belanghebbenden (met minder macht) bestaan die interesse zouden hebben in of een belang bij een evaluatie. Waar staat 'bestuur' kan ook worden gelezen 'de leiding van organisaties'. Beleidsevaluaties zijn in feite *niet machtsneutraal*.
2. Ten tweede gaat er achter de drie generaties evaluatie een gemeenschappelijk geloof schuil, namelijk in *maatschappelijke waardenconsensus*. Terwijl de maatschappij in de kern pluralistisch is geworden op waardengebied. De vraag is daarom *welke waarden* domineren in evaluatieonderzoek. Spelen waarden van andere belanghebbenden dan overheidsbestuurders ook een rol in de evaluatie of zijn deze belanghebbenden alleen geschikt om als informant te fungeren? De vraag stellen is deze beantwoorden.

Beide auteurs, Guba & Lincoln, pleiten voor een vierde generatie evaluatie ('*fourth generation evaluation*'). Ze noemen die 'evaluatie door onderhandelen'.

Evaluatoren zouden volgens die aanpak moeten kunnen omgaan met divergerende waardeoriëntaties en dus met *meerdere maatstaven* dan alleen effectiviteit en doelmatigheid. Zeker in omstandigheden dat sprake is van pluriformiteit, en dus van controverses. Tineke Abma (1997, 2000) en Sandra Kensen sluiten hierop in hun werk aan.

Tineke Abma betoogt dat sprake is van eenzijdige rationaliteit in de vorm van instrumentaliteit in het denken volgens de klassieke beleidsevaluatie (volgens Hoogerwerf). Er wordt geen rekening gehouden met perspectieven van andere belanghebbenden dan het overheidsbestuur (Abma, 2001: 313).

Hoe ziet de gewenste responsieve evaluatie er verder uit?

1. De vierde generatie evaluatie moet een *responsieve evaluatie* zijn, volgens Guba & Lincoln (1989). Beide auteurs spreken van '*responsive focusing*'. De vragen in het evaluatieonderzoek moeten in *samenspraak* met belanghebbenden ('stakeholders') tot stand komen. De evaluatiecriteria worden ook ontleend aan de issues waar de belanghebbenden tegen aanlopen, hun 'concerns' en hun 'claims'.
2. De vierde generatie evaluatie wordt ook gekenmerkt door een *specifieke methodologie*. Die heeft te maken met een *bepaalde werkelijkheidsopvatting*. Volgens beide auteurs bestaat er *geen* objectieve werkelijkheid maar is het maar 'hoe je kijkt' naar de werkelijkheid. Er bestaan meerdere werkelijkheden ('sociale constructies genoemd'). Een evaluatie moet aan deze meervoudige wijze van kijken en van de werkelijkheid (de werkelijkheidsconstructies) waarnemen. Hoe dan te werk te gaan? Door te '*Verstehen*': door te proberen om te begrijpen 'door je in te leven' in de positie van belanghebbenden en door met hen in gesprek te gaan. De

werkelijkheidsaanspraken zouden *op elkaar betrokken moeten worden*, wat zou kunnen bijdragen aan meer wederzijds begrip en inzicht in waarover overeenstemming bestaat. Het gaat om zoeken naar consensus tussen de deelnemers aan de evaluatie (Nelissen, De Goede en Van Twist, 2004: 219).

De Rotterdamse hoogleraar Arthur Ringeling (1993) erkent de zin van wat hij noemt een *multiple evaluatie* waarmee niet gezegd is dat zijn aanpak geheel overeenkomt met die van Abma. Volgens critici is deze 'vierde generatie evalueren' echter toch teveel een poging om belanghebbenden te laten deelnemen aan beleidsvoorbereiding. Zoals de Twentse hoogleraar Andries Hoogerwerf eens zei: *'Het is geen op waarneming van effecten gerichte beleidsevaluatie meer maar participatie van een onderzoeker in ontwerpprocessen'*. Het is een actiegerichte ontwerpaanpak in een context van waardenpluriformiteit.

Toch zijn de opmerkingen van Guba & Lincoln nuttig. Want de neiging bestaat om een beleid te ontwerpen dat vervolgens (bijna) mechanisch 'uitgerold' wordt over de samenleving. Dergelijk beleid, waarin een overheid zich als monocentrisch besturend orgaan situeert, werkt in veel gevallen niet; zeker niet in een netwerkcontext waarin van elkaar afhankelijke actoren zijn opgenomen. Dus beleidsevaluatie zal soms dood kunnen lopen als de netwerkcontext ontkend wordt.

Een waarschuwing is mogelijk? Responsieve evaluatie valt te proberen in een netwerkcontext maar *pas op voor rolvermenging*. De evaluator dreigt in een rol te komen van zowel procesregisseur, die partijen bij elkaar brengt in een beleidsontwerp of uitvoeringsproces, als evaluator. Deze responsieve evaluatie is daarom niet zonder problemen. Bijgevolg wordt die ook *niet* vaak toegepast.

Op naar een volgend alternatief.

Alternatief 2 - Evaluatie als argumentatie

Frank Fischer (1995) is de man die in *'Evaluating Public Policy'* pleitte voor een verbreding van het gangbare evaluatieonderzoek. De oordeelsvorming moet zijn inziens in evaluatiestudies breder zijn dan dat het alleen zou gaan om effectiviteit of doelmatigheid van beleid. Evalueren moeten zich ook richten op *de betekenis van beleid voor de maatschappij als geheel*.

Fischer pleit voor een *waardengerichte evaluatie*. Evaluatoren moeten minder technocratisch te werk gaan voornamelijk of alleen door te letten op gegeven beleidsdoelstellingen en daarop aansluitende middelen. Ze evalueren niet of de 'goede dingen gedaan worden' maar meer of 'de dingen goed worden uitgevoerd'. Evaluatoren moeten zijns inzien echter het fundamentele debat bevorderen en *daarbij kan horen* dat ter discussie wordt gesteld of 'de goede dingen gedaan worden'.

Dat betekent dat de beleidswetenschap meer moet zijn dan een rationeel-instrumentalistische wetenschap. Hij bepleit een argumentatieve wending ('the argumentative turn'). Het zou bij evaluatie niet moeten gaan om het beoordelen van instrumenten en het vinden van de goede instrumenten maar om *overtuigende*

argumentaties. En dienstbaarheid aan de democratie. Dit laatste betekent dat *debatanalyse* in beeld komt (zie ook Hoppe en Peters, 1998)

Is dit alternatief levenskrachtig gebleken, ook ten behoeve van gebruikgerichte evaluaties?

1. Hoppe en Peters (1998) voelden zich duidelijk geïnspireerd. Zij spreken van de onafwendbaarheid van de argumentatieve wending. Ze menen dat de machthebbers de waarheid verteld moet worden. Hier is weinig tegen in te brengen. Ze stellen ook: *'Politiek als evenwichtskunst vergt argumentatieve beleidsanalyse en netwerkanalyse'*.
2. Het analyseren van politieke en maatschappelijke debatten komt weer in beeld.
3. Igor Mayer en Jacques Geurts benadrukken overigens de instrumentele mogelijkheden van de argumentatieve beleidsanalyse (en responsieve evaluatie). Ze noemen een aantal *participatieve methoden*, zoals beleidsexercities (Hoppe en Peterse, 1998).
4. Hoe verdedigbaar ook het werk van Fischer is, in de praktijk blijkt het schema van Fischer met de vier niveaus van beoordeling lastig toepasbaar (Hoppe: 'men gooit de niveaus door elkaar'). Voor een toepassing verwijzen we naar een analyse van Brandenburg (in Hoppe en Peters, 1998).

Conclusie: De aanpak van Fischer is te complex voor 'gewone' gebruikgerichte evaluaties. Hoewel het nagaan van 'of het beleid het goede beleid is' nuttig is en ook of er sprake is van bredere effecten van beleid op samenleving en democratie. Die verbredingsdiscussie kan meegenomen worden in de hier bepleite entree-onderhandelingen voor aanvang van het evaluatieonderzoek.

Igno Pröpper (2001: 145-165) heeft aan evalueren als argumentatie een eigen uitwerking gegeven. Hij meent dat evalueren zich niet alleen moet richten op effectiviteit. Evalueren moet zich richten op meer dan instrumentele rationaliteit en ook aandacht hebben voor normatieve, interactieve en expressieve zaken. Hij beoogt via inhoudelijke en procedurele analyses besluit- en oordeelsvorming te beoordelen met behulp van criteria als overtuigingskracht ('overtuigt het beleid?') en deugdelijkheid.

Alternatief 3 - Netwerkgericht evalueren

Het hiervoor genoemde alternatief van responsief evalueren en van evalueren als argumentatie is een vorm van verbrede evaluatie ten opzichte van effectiviteitsevaluatie (Abma, 2001: 314). Toch ben ik er hiermee niet. Want is een overheidsbestuur altijd de centrale instantie in de sturing? Een andere brede evaluatie-aanpak is de aanpak waarbij de procesgang in en uitkomsten van een beleidsnetwerk (dus in een multi-actorensetting) wordt beoordeeld. Anders gesteld, het gaat om evaluatie in een *'governance'-setting*. Het governance-begrip verwijst naar *beleidsnetwerken* (Hajer e.a., 2004). Iets waarvoor Tineke Abma met de door haar bepleite responsieve evaluatie overigens oog heeft.

Ook in dit geval komen weer, net als in de kijk van Fischer en Pröpper, *andere beoordelingsmaatstaven* naar voren dan effectiviteit of doelmatigheid, namelijk onder meer

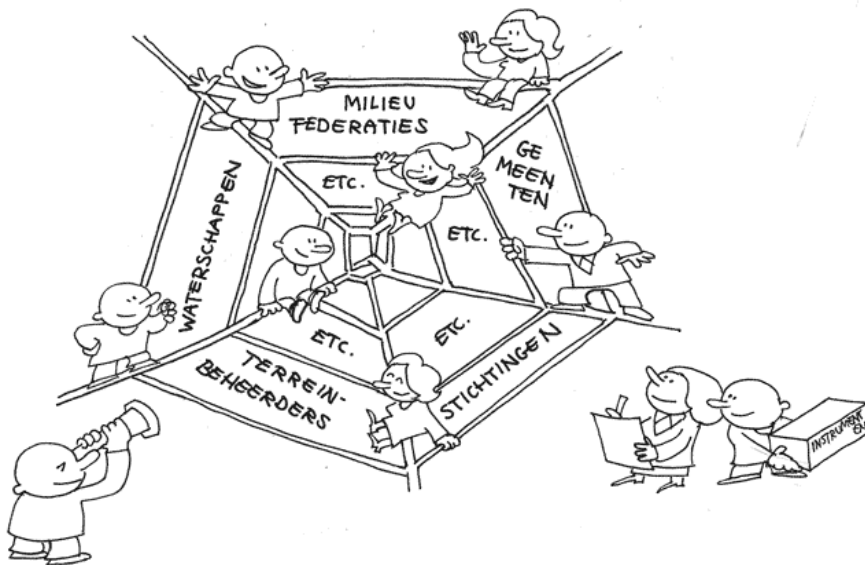
openheid in het overleg en betrouwbaarheid van overlegpartners (Klijn en Koppenjan, 2001; Cörvers, Glasbergen en Korsten, 2003; De Rynck e.a., 2010).

Bestaan beleidsnetwerken?

Zeker en vast bestaan beleidsnetwerken want het netwerkperspectief benadrukt de informele, gedecentraliseerde en horizontale verhoudingen die kunnen leiden tot bij voorbeeld *milieuconvenanten*. Denk ook aan *strategische groenprojecten* in de Gelderse Poort, het *gebiedsgerichte project* Kerngebied Vechtplassen, het *diagonale project* Biesbosch-Noordwaard en de *diagonale benadering* in het beekdalengebied van de Beerze en de Reusel (Cörvers, Glasbergen en Korsten, 2003).

Maar niet alle overheidsbeleid voltrekt zich in beleidsnetwerk. Ik noem twee begrenzungen.

1. Bepaalde problemen zijn *te groot* om in een nationaal, regionaal of lokaal beleidsnetwerk te behandelen, zoals bijvoorbeeld voedselveiligheid of het klimaatprobleem (Hajer, e.a., 2004: 34). Voedselveiligheid moet ook Europees bekeken worden. Denk aan de gekke koeienziekte/BSE;
2. Of de problemen zijn juist *te klein*, zoals de keuze van een straatnamenplan. Een straatnamenplan is een routinezaak voor de ambtenaren.

Evident is dat beleidsnetwerken bestaan van overheidsactores en andere organisaties die *van elkaar afhankelijk zijn*. Geen actor beschikt in een netwerk over alle taken, bevoegdheden en middelen en geen enkele actor heeft dus alleen alle doorzettingsmacht (Mayntz, 1999; Hajer, Van Tatenhove en Laurent, 2004).

Denk maar eens aan het behoud en de ontwikkeling van een nationaal landschap Zuid-Limburg dat kwaliteiten heeft om – volgens sommigen - op de lijst van werelderfgoederen te staan.

Hier bewegen zich een provinciebestuur, waterschap, tal van gemeenten, enkele departementen, woningcorporaties, recreatieondernemers, de land- en tuinbouwbond, landbouwers, etc. Actoren zijn om iets voor elkaar te krijgen dus *tot elkaar veroordeeld*. Ze moeten taken, doelstellingen en middelen ‘vermengen’ of ‘verknopen’. Het provinciebestuur zal het landschap kwalificeren in het kader van een provinciaal omgevingsplan maar daarmee worden er nog geen maatschappelijke of bestuurlijke initiatieven genomen. Willen er projecten komen voor biologische landbouw, voor rondleidingen, voor fiets- en wandelroutes, voor wijnbouw en bezoek aan een wijngaard, etc. dan zullen actoren elkaar in gemeenschappelijke initiatieven en projecten moeten vinden.

De actoren in een netwerk, die beschikken over taken en bevoegheden en/of middelen, zullen moeten overleggen en het eens moeten worden over wat het probleem is, of de problemen zijn en hoe die gepercipieerd worden, over een gedeelde probleemaanpak, een kaderstelling en kanalisatie van initiatieven. Meestal zullen dit overheids- of semi-overheidsactoren zijn maar in het kader van de ontwikkeling van Brainport Eindhoven wordt gesproken van *triple helix*, een verbinding tussen overheden, onderwijsinstellingen en bedrijfsleven.

Toegespitst op het vorige voorbeeld, een landschap is er niet om slechts te behouden en conserveren, er moet ook activiteit zijn (misschien wel een verdienmodel). Het denken over beleidsnetwerken benadrukt de *informele, gedecentraliseerde en horizontale verhoudingen* tussen actoren in een netwerk, bij voorbeeld in een landschapsnetwerk of huisvestingsnetwerk.

Hajer e.a. (2004) benadrukken dat er meerdere vormen van ‘governance’ zijn. Een vorm is *multi-level governance*, een type sturing dat beschouwd kan worden als interbestuurlijke (overheids)sturing. Een andere vorm is de *deliberative governance*; deze vorm legt accent op de kwaliteit van de participatie van burgers en van het beraad. Deze ‘deliberative governance’, die de ‘argumentative turn’ (Fischer, Hoppe) als noodzakelijk verwerkt heeft, lijkt opener naar marktpartijen en de ‘civil society’ dan de ‘multi-level governance’.

Gebiedsgericht beleid wordt wel gezien als een illustratie van het denken in termen van beleidsnetwerken. Hier vallen ook verschillende aanpakken te onderscheiden. Hajer, Van Tatenhove en Laurent (2004) spreken hier vanuit een historisch perspectief zelfs al van *drie generaties gebiedsgericht beleid*.

Netwerkstrategieën

Er bestaan twee netwerkstrategieën om een netwerk verder te brengen:

1. strategieën van netwerkconstituering, en
2. netwerkmanagementstrategieën (Kickert, Klijn en Koppenjan, 1997).

De vraag welke actoren met elkaar rond de tafel moeten en op welk moment, is er een van netwerkconstitutie.

De tweede strategie, netwerkmanagement, uit zich in vragen als hoe actoren via het wegwerken van barrières (fixaties) en het scheppen van positieve condities in een netwerk

komen tot een gemeenschappelijke koers, bij voorbeeld in de vorm van gemeenschappelijke beeldvorming, die uitmondt in doelverrijking en middelenbundeling.

Zijn netwerken zelforganiserend?

Dat wordt wel gesteld (Hajer e.a., 2004: 16) maar dat getuigt mijn inziens van overoptimisme. Er is doorgaans in netwerken werk aan de winkel voor een procesregisseur. De bal moet in het spel gebracht worden, daarin gehouden worden en blijven rollen. Het kan ook wat gewichtiger gesteld worden. Procesmanagement moet de interacties in de 'beleidsspelen' die in het netwerk plaatsvinden, bevorderen (De Bruijn en Ten Heuvelhof, 2001; De Bruijn e.a., 2002). Mijns inziens gaat het vooral om sturingspogingen om de percepties van de actores bij elkaar te brengen en over elkaar te leggen. De actoren hebben ieder voor zich wel een zekere ruimte van handelen, verrichten ook wel zelfstandig bepaalde taken (zoals het waterschap in een gebied dat gekwalificeerd is als nationaal landschap) maar slagen er niet in om het probleem of bepaalde uitdagingen alleen op te lossen. Ze moeten zich op elkaar kunnen en willen oriënteren en zijn in feite gedwongen om de eigen positie te relativiseren en zich in de ander te verplaatsen. Om het eens te worden. Hier moet een *procesregisseur* helpen. Dat proces van bij elkaar brengen van actores, van begripsvorming voor elkaars positie en gedeeld bewustzijn moet uitmonden in arrangementen tussen actores, zoals een convenant, om verder te kunnen. En conflicten moeten worden uitgepraat of getemperd.

Hoe komt je tot een gedeeld beeld in een netwerk?

Misschien door 'reframing', dus door anders naar een vraagstuk te kijken en verbeeldingskracht te tonen (dus door een ander verhaal). Dit wordt keer op keer door netwerkspecialisten en anderen benadrukt (Korsten, 1988; Schön & Rein, 1994; Klijn en Koppenjan, 2001: 183).

Netwerkmanagement is al met al geen eenvoudige kost. Het vereist veel competenties, zoals op het vlak van kennis van een netwerk, kennis van wet- en regelgeving en oog voor belangen, en onderhandelingsvaardigheid. Het ontwikkelen en tonen van verbeeldingskracht is geen overbodigheid.

Procesmanager

Wat is een *procesmanager* voor een type manager? Niet iemand die proclameert en verordonneert of geldt als centrale bestuurder maar eerder iemand die (tijdelijk) stimuleert, faciliteert, verbindt en bemiddelt. Dat kan een van de actoren uit het netwerk zijn of een externe. De rol van regisseur is een tijdelijke. Wie het is, kan afhangen van het vraagstuk, initiatief of project (Klijn, Koppenjan en Termeer, 1995; Van Eeten en Termeer, 1996a, b; De Bruijn en Ten Heuvelhof, 2001).

Wie zien dat in dit soort interacties in netwerken *het proces de inhoud stuurt*. Als het proces erkenning krijgt en partijen niet uitstappen en het vertrouwen groot is en blijft, kan dit de voorwaarden scheppen of bevorderen om het ergens over eens te worden. Is het vertrouwen niet groot (genoeg) dan ontstaat er een kans op een '*dialog van doven*', op *stroperigheid* en *proceduralisme*. Dat impliceert dan dat de aandacht voor interactie de aandacht voor de inhoud kan overstijgen, dus dat de inhoud wordt weggedrukt.

Het is mogelijk dat het proces de inhoud stuurt maar dat de inhoud geen stand houdt. Als partijen het over iets eens zijn, wil dat nog niet zeggen dat het werkt omdat voor sommige zaken andere kennis van belang is dan een onderhandelingsresultaat ('negotiated knowledge') biedt. Een bekend voorbeeld betreft een onderdeel van de ruimteveer Challenger. Dit ruimtevaartuig was veilig volgens de procesbesprekingen, zeg maar het procesmanagement. Toch deugde een bepaalde ring niet en ontplofte de Challenger. Bij hoog technologische vraagstukken kun je dus niet volstaan met procesmanagement-oplossingen, bij deliberatie.

Naar netwerkgerichte evaluatie

Wat betekent dit nu voor de beleidsevaluatie vanuit een netwerkperspectief: welke criteria zijn gewenst om uitkomsten te beoordelen? Hoe wordt onderscheiden tussen succes en falen?

- Het is *ongewenst* om het verloop en de uitkomsten van netwerkproductiviteit te beoordelen aan de hand van de doelstellingen van één actor, ook al is dat een actor in het overheidsbestel (Klijn en Koppenjan, 2001: 189). Er is *niet* slechts één algemeen belang. Er is niet slechts hiërarchische sturing. In een evaluatie van een beleidsnetwerk, bijvoorbeeld van een huisvestingsnetwerk, moet uitgegaan worden van de visie van al de in het netwerk opgenomen of toegelaten actoren. Actoren zijn autonoom en trekken zich dus maar beperkt wat aan van de ene actor die denkt dat de macht bij hem ligt. Dus luidt het advies: *ga in een beleidsevaluatie uit van meerdere maatstaven*. Dat zien we ook in het proefschrift van Cörvers over regionale netwerkprojecten op het vlak van natuurbeleid (ook Cörvers, Glasbergen en Korsten, 2003).
- Hou er rekening mee dat actoren in een beleidsnetwerk *doelzoekend gedrag* kennen (Herweijer, 1981). Soms weten 'ze' in de fase direct na netwerkconstitutie nog niet precies wat ze willen. Logisch, want alleen kunnen ze maar beperkt wat voor elkaar krijgen, zoals gesteld. Ze hebben andere organisaties nodig om samen dingen na te streven en mogelijk te maken en dat moet verkend worden. *Advies aan de evaluator*: kijk in een netwerkgerichte evaluatie daarom of actoren elkaar opzoeken, en of sprake is van vertrouwen en of actoren initiatief nemen (Klijn, 2002). Actoren kunnen zelf leerprocessen doormaken. Wat eerst niet lukt, gaat later misschien wel. Percepties van problemen en uitdagingen zijn dynamisch; ze zijn in ontwikkeling. Door uit te gaan van geformuleerde doelstellingen van één actor wordt dit leren van andere actoren ontkend. De netwerkdenkers zijn op dit punt heel uitgesproken. *Verplaats je als evaluator in elk van de betrokken actoren*.
- Het is bovendien gewenst rekening te houden met *belangen* van de verschillende actoren in een netwerk. Leidt samenwerking tot win-win situaties, meer dan elk alleen zou kunnen bereiken?
- Niet uitgesloten is dat na verloop van tijd de netwerkactoren *samen* besluiten tot een doelstelling van het netwerk. Dat is dan zeker een prominent punt en dus in een evaluatie te betrekken. *Advies aan de evaluator*: *zoek ook naar gezamenlijke netwerkgerichte doelstellingen*. Hierop ga ik nader in.

De Rynck, Voets en Van Dooren (2010) hebben zich gezet aan een poging om prestaties van netwerken als geheel in een uitgewerkter analysekader te vatten. Zij volstaan dus niet met de evaluator te laten kijken naar hoe afzonderlijke actoren zich opstellen, dus naar wat afzonderlijke actoren procesmatig gezien doen.

De auteurs onderscheiden 1) productieprestaties, 2) procesprestaties en 3) regimeprestaties.

Ik licht dit toe.

Figuur 1: Beoordelingskader voor netwerkprestaties vlg. De Rynck c.s.

Dimensies	Criteria	Kosten en baten
Productieprestaties	Doelbereiking en efficiëntie	Kosten en baten verbonden met productieprestaties
Procesprestaties	Legitimiteit Verantwoording - verantwoording afleggen - verantwoordelijk gehouden instemming - issues waarover instemming gevraagd wordt - mechanismen voor verlenen instemming - status van instemming	Kosten en baten verbonden met procesprestaties
Regimeprestaties	Lidmaatschap Netwerkinstitutionalisering - netwerkorganisatie Kwaliteit van relaties - dichtheid - veelvormigheid	Kosten en baten verbonden met regimeprestaties

Productieprestaties op het eerste niveau verwijzen naar output van het netwerk.

‘Beleidsnetwerken zijn alleen succesvol als ze effectief zijn’, schrijven de auteurs. Dat wil zeggen dat ze ‘een meerwaarde’ bieden ten opzichte van wat individuele organisaties kunnen en willen. Zonder een zekere effectiviteit verliest een netwerk het vertrouwen van de deelnemers en wordt het netwerk irrelevant. Wat is dan effectiviteit? Effectiviteit heeft van doen met doeleinden. Maar welke?

Op het niveau van de individuele organisaties die deel uitmaken van een netwerk gaat het om de tevredenheid over het netwerk. De evaluator kan de actoren daar naar vragen. Doelbereiking op het niveau van het netwerk (!) is nagenoeg bereikt als organisaties van mening zijn dat wat het netwerk bereikt aan productiviteit hun doestellingen dient. Als organisatie de betekenis van het netwerk zien en erkennen kan dat de netwerkproductiviteit verder ten goede komen.

Het tweede *niveau* van beoordeling van prestaties in en van een netwerk betreft *procesprestaties*. Procesprestaties in en van een netwerk verwijzen naar democratische kwaliteit. Netwerken kunnen door de kwaliteit van de interacties in processen bijdragen aan het opbouwen van een maatschappelijk en bestuurlijk draagvlak voor beleid. Hierbij worden drie elementen onderscheiden: legitimiteit, verantwoording en goedkeuring of instemming.

Het derde *niveau van analyse* verwijst naar *regimeprestaties*. Het gaat er hier om of en in welke mate het netwerk de capaciteit van de publieke sfeer versterkt: maakt het netwerk de maatschappelijke infrastructuur sterker?

Drie criteria ter beoordeling zijn hier te benoemen volgens de auteurs: de aard van het 'lidmaatschap' van het netwerk, de duurzaamheid van de deelname en de kwaliteit van de relaties.

Een lidmaatschap impliceert dat een netwerk toegang biedt tot hulpbronnen die voor een probleemaanpak van betekenis zijn, zoals bevoegdheden, informatie, productiecapaciteit, legitimiteit, financiële middelen. Hoe meer relevante leden, hoe meer hulpbronnen ingebracht worden, of ontstaan, of gemobiliseerd kunnen worden. Bij teveel deelnemers kunnen de coördinatiekosten (of transactiekosten) echter weer gaan oplopen.

Een tweede regimecriterium slaat op de structuur van het netwerk en de manier van organiseren van het netwerk. Stabiliteit van het netwerk kan de capaciteit van de overheid vergroten. Stabiliteit en management van het netwerk kunnen een indirecte prestatie-indicator vormen.

Het derde criterium om de regimeprestaties in het zicht te krijgen betreft de kwaliteit van de relaties tussen actoren in het netwerk. Aantal relaties, dichtheid van relaties en veelvormigheid zijn van belang, aldus De Rynck c.s. Hoe groter de relatiedichtheid en hoe veelvormiger de relaties, hoe hoger de regimeprestaties van het netwerk (De Rynck c.s., 2010: 43). Hiermee komen we weer dicht bij het denken van auteurs als Klijn c.s.

Conclusie: we zien met een netwerkgerichte evaluatie dus duidelijk een verbrede evaluatie. Deze vorm van evaluatie komt nog maar schaars voor omdat deze evaluatie relatief duur is. Immers, de evaluatoren moeten zich verplaatsen in afzonderlijke actoren uit het netwerk. Bovendien, zonder een beetje doorleefde kennis van van het netwerkdenken kan een evaluator er maar beter niet aan beginnen. Er worden dus ook eisen gesteld aan de evaluator. Is een medewerker die juist heel erg het netwerk kent dan geschikt? Wel als het ook om iemand gaat met competenties op het vlak van evaluatie.

Vingeroefeningen

Is er een voorbeeld te vinden van een evaluatie op basis van de 'network approach' in evaluation? Ron Cörvers (2001) heeft in zijn proefschrift een aantal gebiedsgebonden netwerkprojecten met een ruimtelijke en natuurcomponent beoordeeld. Deze netwerkprojecten werden betiteld als *dialogisch beleid*. Interactie was cruciaal. Uit die evaluatie blijkt onder meer dat in diverse projecten, zoals het project de Gelderse Poort, het Vechtplassengebied en de Biesbosch, voor 2001 sprake was van een *heel trage voortgang*; er verschenen plannen op plannen, dat wel. Integrale oplossingen ontbraken vrijwel volledig en van gemeenschappelijke beeldvorming was evenmin sprake. Het bundelen van overheidsmiddelen vond slechts sporadisch plaats. Investeringsmiddelen uit de private sector worden nauwelijks aangesproken. Win-winitkomsten waren meer ideologische schijn dan realiteit. Dus teleurstellende bevindingen maar er waren ook opmerkelijke uitkomsten.

Als er een gemeenschappelijke doelstelling centraal staat, betekent dit meestal toch dat het beleid van een 'hogere' overheid betreft. *Hiërarchische verhoudingen* blijken nog steeds een rol te spelen. Ze blijken hardnekkig. Van nevenschikking tussen overheden bleek niet echt sprake.

Wat ook heel opmerkelijk was, was dat *externe omstandigheden* een cruciale rol speelden bij de voortgang in gebiedsgerichte projecten. Als er een crisis optreedt, zoals overstromingen, blijkt er ineens productie (lees voortgang) mogelijk in het netwerk, zoals dijkversterking (Cörvers, Glasbergen en Korsten, 2003).

Conclusie: een evaluator moet er altijd op bedacht zijn dat een beleidsnetwerk in een overwegend verticale sturingscontext kan functioneren of weer getrokken kan worden. In zoverre begrijpelijk omdat elke overheidsactor weer functioneert in een democratische context; GS moet terug naar Provinciale Staten, etc. Die contexten kunnen de vrijheid van handelen van dagelijks bestuurders blijkbaar danig verlammen. Dan kan de verticale sturing het op bepaalde momenten gaan winnen. Succes is bij netwerkmanagement dus zeker geen vanzelfsprekendheid.

Kritiek op netwerkgericht evalueren

Er is ook wel kritiek geuit op de netwerkbenadering bij evaluatie (Pröpper, 1996; Klijn en Koppenjan, 1997).

1. Een kritiekpunt van iemand als van de Utrechtse milieukundige Pieter Glasbergen is dat degenen die netwerkproductiviteit beoordelen teveel aandacht besteden aan de proceskant en te weinig aan wat het netwerk aan productie voortbrengt. Zoals aangegeven maakte promovendus Cörvers (van de promotores Glasbergen en Korsten) zich hieraan niet schuldig.
2. Een tweede kritiekpunt is dat heel goed in de gaten gehouden moet worden hoe de uitkomsten van een netwerkproductieproces zich verhouden tot de verantwoording in politiek-democratische organen waarmee elk van de overheidsactoren te maken heeft. De leden van deze organen kunnen het gevoel hebben dat gepoogd wordt hen een netwerkresultaat 'door de strot te duwen' (Hajer e.a., 2004).

Ondanks deze kritiek is er geen alternatief voor netwerkgericht evalueren. Een evaluator kan niet doen alsof er geen netwerkcontext is als de verantwoordelijkheden versnipperd zijn, de afhankelijkheden tussen actoren groot is en geen enkele actor de volledige doorzettingsmacht heeft om de eigen beleidsvoorkeur er doorheen te duwen. Dan moet je netwerkgericht evalueren.

Toch is er nog een ander concept gelanceerd, en wel door enkele auteurs die vertrouwd zijn met zowel netwerkdenken als responsief evalueren. Dat voert ons naar alternatief 4. We zullen zien dat dit op zich interessante type in onze ogen niet probleemloos is. Nog niet proberen te doen dus in een context van gebruiksgericht evalueren.

Alternatief 4 - Lerend evalueren: leren in een beleidsnetwerk

In een vierde alternatief - *lerend evalueren* genoemd - wordt teruggerepen op Guba & Lincoln: dat wil zeggen op proberen de belanghebbenden te begrijpen. En op de netwerkbenadering.

Onder het motto van 'al evaluerend leren' hebben Jurian Edelenbos en Arwin van Buuren (2005) zich gericht op het verder brengen van evalueren in prospectief opzicht. Het gaat hen om evalueren als leerproces in een netwerkcontext van van elkaar afhankelijke actoren.

Zij laten het inventariseren van succes of falen en het beoordelen als onderdeel van een gebruiksgerichte evaluatie niet vallen maar doen wel een poging om verder te komen.

Wat is de kern? Evaluator en geëvalueerde moeten volgens hen *gezamenlijk een leerproces organiseren*. Dat stelt uiteenlopende eisen aan evaluatoren en genereert *rolconflicten* voor hen.

Deze aanpak is tot stand gekomen na een doorlichting van het Stimuleringsprogramma Burger en Milieubeleid van het toenmalige ministerie van VROM.

Hun inzichten sluiten aan op die van Guba en Lincoln (fourth generation evaluation; 1989), Abma (1996) en Edelenbos en Van Eeten (2001). Wat betekent dat?

1. Ze betrekken bij hun aanpak het inzicht dat als je klassiek evaluerend te werk gaat de geëvalueerden of andere gebruikers van een rapport zich niet actief opstellen. Ze zijn te receptief. Ze zoeken niet zelf actief naar wat te doen met de resultaten van een evaluatie. De beide auteurs menen dat het in het belang van het beleid is ('de zaak zelf') dat actoren juist wel *participeren*.
2. De evaluator wordt geen controleur meer maar *samenspeler*. Hij gaat zich verplaatsen in de positie van elk van de 'partijen' in een netwerk. Want netwerkconstitutie is nodig (goede partijen aan tafel); en het netwerk moet productief worden (gemeenschappelijke beeldvorming en doelverrijking).
3. De evaluator tracht zijn inzichten *over te brengen* op en *uit te wisselen* met de geëvalueerden om zo tot gezamenlijke kennis en betekenisvolle inzichten te komen. Daarom wordt ook wel gesproken van een '*deliberatieve evaluatie*' (House & Howe, 2000).
4. De evaluator is in hun optiek van een 'lerende evaluatie' ook een *verandermanager*. Hij neemt verantwoordelijkheid om het programma mee te verbeteren. Deze evaluator wordt een 'key person' genoemd die bijdraagt aan 'a more sophisticated reality'(Guba & Lincoln, 1989: 262).

Conclusie over deze vierde aanpak.

Edelenbos en Van Buuren hebben gepoogd creatief om te gaan met een opdracht om een lerende evaluatieaanpak te introduceren. Ze verdienen lof daarvoor maar in werkelijkheid levert hun aanpak toch problemen op. De betrokkenen krijgen te maken met een evaluator die verschillende rollen vervult. Niet steeds is voor hen duidelijk in welke rol de evaluator 'nu weer zit'.

Literatuur

- Aardema, H. e.a. (red.), *Meerwaarde van de bestuurskunde*, Lemma/Boom, Den Haag, 2010.
- Abma, K. en A.F.A. Korsten, Burgers beoordelen hun gemeente. Waar zijn gemeenten volgens hun burgers goed in en waarin minder goed?, in: *Tijdschrift voor Public Controlling*, april 2009b, pp. 35-39.
- Abma, K. en A.F.A. Korsten, *Gemeenten in rapportcijfers*, Eburon, Delft, 2009a.
- Abma, K. en A.F.A. Korsten, Normenkaders bij bestuurskrachtmetingen - Een beeld van de ideale gemeente?, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 62, 2008, nr. 6, pp. 42-67.
- Abma, K., *Beoordelen van gemeenten*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2012.
- Abma, K., Bestuurskracht en kwaliteit, in: *Openbaar bestuur*, jrg. 19, nr. 10, oktober 2009.
- Abma, K., Bestuurskrachtmeting inclusief visitatie, in: A. Eversdijk en J. Schutgens (red.), *Openbaar bestuur op expeditie - Verkenningen van bestuurlijke vernieuwingspogingen* - Liber Amicorum voor prof. dr. Arno F.A. Korsten, Boom Lemma, Den Haag, 2010, pp. 18-39.
- Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001.
- Abma, T., *Responsief evalueren*, Rotterdam, 1996 (diss.).
- Abma, T., Variaties in beleidsevaluaties: meten, beoordelen en onderhandelen, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 311-321.
- Abma, T.A., Beleidsevaluatie zonder beter weten, in: Gunsteren, H. van, en E. van Ruyven (red.), *Bestuur in de ongekende samenleving*, Sdu, Den Haag, 1995, pp. 163-180.
- Abma, T.A., Onderhandelend evalueren, in: *Bestuurskunde*, 2000, nr. 8, pp. 393-403.
- Abma, T.A., Variaties in beleidsevaluatie, in: *Bestuurskunde*, 1997, nr. 2, pp. 77-87.
- Algemene Rekenkamer, *Bestuur op afstand in beeld- Tien jaar onderzoek van de Algemene rekenkamer naar instellingen op afstand van het Rijk*, Sdu, Den Haag, 2008a.
- Algemene Rekenkamer, *Kwaliteitsbewaking in het hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen*, Verslag aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal en het Vlaams Parlement, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2008b.
- Algemene Rekenkamer, *Kwaliteitszorg Hoger Onderwijs*, Den Haag, 2000.
- Algemene Rekenkamer, *Onregelmatigheden bekostiging (hoger) onderwijs*, Den Haag, 2003.
- Algemene Rekenkamer, *Organisatie van de beleidsevaluatie*, Sdu, Den Haag, 2000.
- Amaral, A.M.S.C., The US Accreditation System and the CRE's Quality Audits – A Comparative Study, in: *Quality Assurance in Education*, vol. 6, 1998, nr. 4, pp. 184-196.
- Argyris, C. & D. Schön, *Organizational Learning: A Theory of Action Perspective*, Addison-Wesley, Reading, 1978.
- Argyris, C., *Leren in en door organisaties*, Scriptum, Schiedam, 1996.
- Argyris, C., *On Organizational Learning*, Blackwell Publishing, Malden, USA, 1999.
- Askim, J., Determinants of Performance Information Utilization in Political Decision Making, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 125-140.
- Askim, L., A. Johnson & K.A. Christophersen, Factors behind organizational learning from benchmarking: Experiences from Norwegian municipal benchmarking networks, in: *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 18, 2008, nr. 2, pp. 297-320.
- Askim, L., *Local Government by Numbers – Who Makes Use of Performance Information, When and For What Purposes?*, University of Oslo, Oslo, 2007.
- B&A Groep, *Bestuurskrachtmeting provincie Zeeland*, Den Haag, 2011 (concept).
- Bagchus, R., *Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen – Profiel van een ministerie*, Departementale studies nr. 6, VUGA, Den Haag, 1995.
- Bagchus, R., Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, in: Twist, M.J.W. van, R. Bagchus en F.O.M. Verhaak (red.), *Kerndepartementen op afstand?*, Eburon, Delft, 1996, pp. 147-167.
- Bardach, E., Policy Dynamics, in: Moran, M., M. Rein & R.E. Goodin (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, 2006, pp. 336-367.
- Baumgartner, F.R. & B.D. Jones (eds.), *Policy Dynamics*, Chicago UP, Chicago, 2002.
- Becker, H.A., Ex ante evaluatie: consequentie-analyses, in: *Beleid en Maatschappij*, 1983, nr. 11, pp. 314-325.
- Becker, H.A., Ex ante-evaluatie: consequentie-analyses, in: Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Meppel, 1987, pp. 116-130.
- Becker, H.A., *Social impact assessment*, UCL Press, Londen, 1997.
- Beek, D. van, *Sturen naar een intelligente overhead*, Reed Business, Den Haag, 2007.
- Behn, R.D., *Rethinking democratic accountability*, Brookings, Washington, 2001.

Behn, R.D., Why measure performance? - Different Purposes Require Different Measures, in: *Public Administration Review*, 2003, vol. 63, nr. 5, pp. 586-606.

Bekker, R., *Marathonlopers rond het Binnenhof – Topambtenaren bij het rijk 1970-2010*, Boom/Lemma, 2012.

Bekkers, V. en A. Ringeling (red.), *Vragen over beleid- Perspectieven op waardering*, Lemma, Utrecht, 2003.

Bekkers, V.J.J.M. , M. Fenger en V. Homburg, *Doorwerking van strategische beleidsadvisering*, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2004.

Bekkers, V.J.J.M. en M. Lips, Spierballen, veel stroop en weinig water – Verdrogingsbeleid in de provincie Noord-Brabant, in: Hendriks, F. en Th.A.J. Toonen (red.), *Schikken en plooiën*, Van Gorcum, Assen, 1998, pp. 153-168.

Bekkers, V.J.J.M., *Beleid in beweging*, Boom/Lemma, Den Haag, 2007.

Bekkers, V.J.J.M., M. Fenger en V. Homburg, Doorwerkingspatronen van strategische advisering, in: *Bestuurswetenschappen*, 2005, nr. 5, pp. 431-450.

Bekkers, V.J.J.M., *Nieuwe vormen van sturing en informatisering*, Eburon, Delft, 1994.

Bemelmans-Videc, M.L. en M. de Vries, Ontwikkelingen in de evaluatie van overheidshandelen, in: Aardema, A. e.a. (red.), *Meerwaarde van de bestuurskunde*, Boom/Lemma, Den Haag, 2010, pp. 127-137.

Bemelmans-Videc, M.L., B. Perrin & J. Lonsdale (eds.), *Making Accountability Work: Dilemmas for Evaluation and for Audit*, Transaction Publ., Edison (NJ), 2007.

Benneworth, P., H. de Boer, L. Cremonini, B. Jongbloed, L. Leisyte, H. Vossensteyn & E. de Weert, *Quality related funding, performance agreements and profiling in higher education: An international comparative study*, CHEPS Universiteit Twente, Enschede, 2011.

Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007.

Berkel, H. van, De visitatie-illusie, in: *Tijdschrift voor hoger Onderwijs en Management (THEMA)*, 2000, nr. 5, pp. 25-29.

Berndsen, R., M. Fraanje, A.F.A. Korsten en M. Kort, Beoordeling van provinciale bestuurskracht, in: *Bestuurswetenschappen*, 2007, nr. 6, pp. 11-49.

Beus, J. de, Te veel transparantie werkt niet, laat politici de ruimte om te besturen, in: *NRC*, 24 juni 2006.

Bijl, R., Evaluatieonderzoek en het integratiebeleid, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp. 85-100.

Boekenoogen, M., P. van Hoesel, Y. Prince en C. Verheijen (red.), *Methoden van beleidsonderzoekers: creatief en oplossingsgericht*, Lemma, Den Haag, 2009.

Bogt, H.J. ter, P. Jansen en S. Tillema (red.), *Met het oog op de publieke zaak*, RUG, Groningen, 2010.

Bogt, H.J. ter, Bronnen van controlinformatie voor politieke bestuurders, in: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jrg. 75, 2001a, nr. 12, pp. 525-538.

Bogt, H.J. ter, De doelmatigheid van outputgerichte managementinformatie, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 16, 2002, nr. 2, pp. 114-144.

Bogt, H.J. ter, en G.J. van Helden, Kwaliteit van prestatiemeting bij gemeentelijke overheden, in: *Bestuurskunde*, jrg. 3, 1994, nr. 1, pp. 2-13.

Bogt, H.J. ter, en J.G. van Helden, Gebruik van outputinformatie bij gemeentelijke overheden, in: *Bestuurskunde*, 1994, nr. 1, pp. 2-13.

Bogt, H.J. ter, Gebruik van outputinformatie door gemeentebestuurders, in: *Overheidsmanagement*, 2000, nr. 7/8, pp. 183-187.

Bogt, H.J. ter, *Neo-institutionele economie, management control en verzelfstandiging*, Labyrint, Cappelle a.d. IJssel, 1997.

Bogt, H.J. ter, Performance evaluation styles in governmental organizations: how do professional managers facilitate politicians' work?, in: *Management Accounting Research*, vol. 14, 2003, nr. 4, pp. 311-332.

Bogt, H.J. ter, Politicians and output-oriented performance evaluation in municipalities, in: *The European Accounting Review*, vol. 10, 2001b, pp. 621-643.

Bogt, H.J. ter, Politieke bestuurders, productbegrotingen en prestatiebeoordelingen bij gemeenten, in: *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, jrg. 73, 1999, nr. 12, pp. 671-683.

Bogt, H.J., ter, *Managementvernieuwing bij de overheid - Mooie woorden of echte daden?*, Groningen, 2005 (oratie).

Bogt, H.J., ter, Prestatiegegevens: nuttig voor sturing van gemeentelijke taken, in: *Public Controlling*, juni 2004, pp. 52-58.

Bongers, F.J. en D. Verlet, Indicatoren en beleid: doe meer met ongeveer, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 67, 2013, nr. 1, pp. 36-55.

Bongers, F.J. en P. den Hertog, Vernieuwing van methoden voor beleidsevaluatie, in: *Bestuurswetenschappen*, 2007, nr. 3, pp. 29-44.

Bonney, M., Evaluatieonderzoek in de praktijk: klimaatbeleid, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 145-155.

Boomkens, R., *Topkisch en slow science – Kritiek van de academische rede*, Uitgeverij Van Genneep, Amsterdam, 2008.

Borst, R., C. Lako en M.S. de Vries, Is prestatie management in de publieke sector toepasbaar? – Een vergelijkend onderzoek naar de opvattingen onder ambtenaren, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 66, 2012, nr. 4, pp. 14-33.

Bouckaert, G. & J. Halligan, *Managing performance. International comparisons*, Routledge, Londen, 2008.

Bouckaert, G. & J. Halligan, Performance and performance management, in: B. Guy Peters & J. Pierre (eds.), *Handbook of Public Policy*, Sage, Londen, 2006, pp. 443-460.

Bouckaert, G. & W. van Dooren, Performance Measurement and Management in Public Sector Organizations, in: Boivard, T. & E. Löffler (eds.), *Public Management and governance*, Routledge, Londen, 2004, pp. 127-137.

Bouckaert, G., B. De Peuter en W. van Dooren, *Meten en vergelijken van lokale bestuurlijke ontwikkeling: een monitoringsysteem voor het lokaal bestuur in Vlaanderen*, Die Keure, Brugge, 2003.

Bouckaert, G., Prestaties en prestatie management in de publieke sector, in: *Tijdschrift voor Economie en Management*, 2006, nr. 3, pp. 237-265.

Bouckaert, G., Renewing Public Sector Performance Management, in: Jann, W., M. Röber & H. Wollmann (Hrsg.), *Public Management: Grundlagen, Wirkungen, Kritik*, Sigma, Berlijn, 2006, pp. 119-133.

Bovens, M. & P. 't Hart, *Understandig Policy Fiascoes*, Transaction Books, New Brunswick, 1996.

Bovens, M. en P. 't Hart, Beleidsfiasco's tussen bestuurlijk falen en bestuurlijke pech, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 127-145.

Bovens, M. en Th. Schillemans (red.), *Handboek publieke verantwoording*, Boom Lemma, Den Haag, 2009.

Bovens, M., & P. 't Hart, *Understanding policy fiascoes*, Transaction Publ., New Brunswick, 1996.

Bovens, M., P. 't Hart & S. Kuipers, The Politics of Policy Evaluation, in: Moran, M., M. Rein & R.E. Goodin (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, 2006, pp. 319-335.

Bowerman, M., A. Ball & G. Francis, Benchmarking as a Tool for Modernization of Local Government, in: *Financial Accountability and Management*, jrg. 17, 2001, nr. 4, pp. 321-329.

Bressers, J. & A. Hoogerwerf (red.), *Beleidsevaluatie*, Samsom, Alphen, 1995 (3^e druk).

Bressers, J.Th.A., *Beleidseffektiviteit en waterkwaliteitsbeleid*, THTwente, Enschede, 1983.

Bressers, J.Th.A., Beleidsevaluatie en beleidseffecten, in: Hoogerwerf, A. (red.), *Overheidsbeleid*, Samsom, Alphen, 1993, pp. 161-179.

Bressers, J.Th.A., Evaluatie van beleid, in: Hoogerwerf, A. en M. Herweijer (red.), *Overheidsbeleid*, Kluwer, Alphen, 2008 (8^e druk), pp. 155-179.

Bressers, J.Th.A., P. de Jong, P.J. Klok en A.F.A. Korsten (red.), *Beleidsinstrumenten bestuurskundig beschouwd*, Van Gorcum, Assen, 1993.

Bressers, J.Th.A., Triangulatie in evaluatie-onderzoek; beleidseffektiviteit en waterkwaliteitsbeleid, in: Derksen, W., A.F.A. Korsten en A.F.M. Bertrand (red.), *De praktijk van onderzoek*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1988, pp. 263-287.

Brewer, G. & P. deLeon, *The Foundations of Policy Analysis*, The Dorsey Press, Homewood, 1983.

Brink, G. van den, Th. Jansen en D. Pessers (red.), *Beroepszeer- Waarom Nederland niet goed werkt*, Boom, Amsterdam, 2005.

Bruijn, H. de, & G.J. van Helden, A Pea for Dialogue Driven Performance-based Management Systems: Balance from the Dutch Public Sector, in: *Financial Accountability & Management*, vol. 22, 2006, nr. 4, pp. 405-423.

Bruijn, H. de, en E. ten Heuvelhof, *Handhaving- Het spel tussen inspecteur en inspectee*, Lemma, Utrecht, 2005.

Bruijn, H. de, en E. ten Heuvelhof, Procesmanagement, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 193-208.

Bruijn, H. de, en J. van Helden, Effectief prestatie management bij professionele organisaties in de publieke sector, in: *Overheidsmanagement*, febr. 2007, nr. 1, pp. 20-26.

Bruijn, H. de, *Framing- Over de macht van taal in de politiek*, Atlas, Amsterdam, 2011.

Bruijn, H. de, G.R. Teisman, J. Edelenbos en W. Veeneman (red.), *Meervoudig ruimtegebruik en het management van meerstemmige processen*, Lemma, Utrecht, 2004.

Bruijn, H. de, *Managers & professionals*, Academic Service/Sdu, Den Haag, 2008.

Bruijn, H. de, *Managing Performance in the Public Sector*, Routledge, Londen, 2007.

Bruijn, H. de, Prestatiemeting in de publieke sector, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 195-205.

Bruijn, H. de, *Prestatiemeting in de publieke sector*, Lemma, Utrecht, 2001.

Bruijn, J. de, E. ten Heuvelhof en R.J. in 't Veld, *Procesmanagement*, Academic Service, Schoonhoven, 2002.

Bruinsma, F., De ondraaglijke lichtheid van de rechtenstudie, in: *Nederlands Juristenblad*, jrg. 28, 2000, pp. 1371-1374.

Burg, W. van der Burg, De regulering van professionals: twee botsende perspectieven, in: Jansen, Th., G. van den Brink en J. Kole (red.), *Beroepstrots- Een ongekeerde kracht*, Boom, Amsterdam, 2009, pp. 168-182.

Camps, Th.W.A., *Het besloten concilie der deskundigen*, Lemma, Utrecht, 1995 (diss.).

Caniëls, M.C.J., *Lerende organisaties in de kenniseconomie*, Open Universiteit, Heerlen, 2011.

Caplan, N., The Two-Communities Theory and Knowledge Utilization, in: *American Behavioral Scientist*, vol. 22, 1979, nr. 3.

Carter, R., Maximizing the Use of Evaluation Results, in: Wholey, J.S., H.P. Hatry & K.E. Newcomer (eds.), *Handbook of Program Evaluation*, Jossey-Bass Publ., San Francisco, 1994, pp. 576-590.

Casey, D., *Managing Learning in Organizations*, Open University Press, Buckingham, 1993.

Charbonneau, E. & F. Bellavance, Blame Avoidance in Public Reporting: Evidence from a Provincially Mandated Municipal Performance Measurement Regime, in: *Public Performance & Management Review*, vol. 35, march 2012, nr. 3, pp. 399-422.

Coleman, J.S., *Policy research in the social sciences*, General learning Press, Morristown, 1972. .

Commissie 'Project x' Haren (commissie-Cohen), *De weg naar Haren- Deelrapport 2*, Haren, 2013 (c).

Commissie 'Project x' Haren (commissie-Cohen), *Er is geen feest – Deelrapport 1*, Haren, 2013 (b).

Commissie 'Project x' Haren (commissie-Cohen), *Hoe Dionysos in Haren verscheen – Deelrapport 3*, Haren, 2013 (d).

Commissie 'Project x' Haren (commissie-Cohen), *Twee werelden – Hoofdrapport*, Haren, 2013 (a)

Commissie Accreditatie Hoger Onderwijs, *Prikkelen, presteren, profileren*, Eindrapport, Den Haag, 2001.

Commissie Diplomering Langstudeerders Hogeschool INHolland (commissie-Leers), *Veel ruimte, weinig rekenschap*, Haarlem, september 2010.

Commissie Toekomst Lokaal Bestuur (Cie-Bovens), *Wil tot Verschil - Gemeenten in 2015*, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Den Haag, 2006.

Commissie voor Beleidsevaluatie, *Terugblikken met het oog op de toekomst – Een zelfevaluatie van de commissie voor Beleidsevaluatie over de bestuursperiode 2007-2011*, Den Bosch, 2011.

Commissie-Korsten, *De kunst van het balanceren -Visitatierapport hbo-opleidingen bestuurskunde en overheidsmanagement*, Den Haag, 2003.

Commissie-Korsten, *Ontwikkeling door visie - Midterm review-commissie opleidingen bestuurskunde aan de Erasmus Universiteit*, Rotterdam, 2007.

Cörvers, R.J.M., *Netwerksturing bij natuurontwikkeling – Bestuurskundige consequentieanalyse bij gebiedsgerichte projecten*, Maastricht, 2001.

Cörvers, R.J.M., P. Glasbergen en A.F.A. Korsten, Netwerksturing bij natuurontwikkeling, in: *Bestuurswetenschappen*, 2003, nr. 3, pp. 205-228.

Cousins, J.B., Commentary: Minimizing evaluation misuse as principled practice, in: *American Journal of Evaluation*, vol. 25, 2004, nr. 3, pp. 391-397.

Daemen, H. en Th. Van der Krogt, Vier functies van internationale accreditatie, in: Kickert, W.J.M., L. Cachet, F.B. van der Meer en L. Schaap, *Liefde voor het openbaar bestuur en liefde voor de bestuurskunde*, Eburon, Delft, 2007, pp. 105-119.

Dal Santo, T., S. Goldberg, P. Choice & M.J. Austin, Exploratory Research in Public Social Service Agencies – An Assessment of Dissemination and Utilization, in: *Journal of Sociology and Social Welfare*, vol. 29, 2002, nr. 4, pp. 59-81.

Daniels, M.R., *Terminating Public Programs*, M.E. Sharpe, Armonk, 1997.

Denhardt, K.D. & M.P. Aristigueta, Performance Management Systems: Providing Accountability and Challenging Collaboration, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 106-125.

Derksen, W., A.F.A. Korsten en A.F.M. Bertrand (red.), *De praktijk van onderzoek*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1988.

Derksen, W., *Kennis en beleid verbinden*, Boom/Lemma, Den Haag, 2011.

Dijk, A. van, en H. Woldendorp, Sturen in complexe organisaties, in: A. van Dijk, G. Smid en H. Woldendorp (red.), *Sturen in complexe organisaties- Theorie en praktijk van het hoger onderwijs*, Assen, 1993, pp. 11-21.

Dill, D.D., Accreditation, Assessment, Anarchy? The Evolution of Academic Quality Assurance in the US, in: Brennan, J. e.a., *Standards and Qualities in Higher Education*, Jessica Kingsley Publ., Londen, 1997, pp. 15-44.

Dittrich, K., *Accreditatie en de mogelijke gevolgen ervan*, speech HvA/UvA, 21 okt. 2003.

Dittrich, K., Het nieuwe Nederlandse accreditatiestelsel, in: TH&MA- *Tijdschrift voor Hoger onderwijs en Management*, 2010, nr. 4, pp. 23-26.

Doelen, F.C.J. van der, Cultuur en structuur van beleidsevaluaties, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 3, 1989, nr. 4, pp. 342-358.

Doelen, F.C.J. van der, Legitiem en effectief overheidsbeleid: geven en nemen, in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. 18, 1991, nr. 2, pp. 90-100.

Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008.

Dooren, W. van, en S. van de Walle, Zelfevaluatie of zelfpromotie? – Een onderzoek naar de motieven voor het gebruik van een kwaliteitsmodel: het Common Assessment Framework, in: *Bestuurskunde*, jrg. 13, maart 2004, nr. 2, pp. 87-98.

Dooren, W. van, G. Bouckaert & J. Halligan, *Performance Management in the Public Sector*, Routledge, Londen, 2010.

Dooren, W. van, *Performance Measurement in the Flemish Public Sector*, Instituut voor de Overheid, Leuven, 2006.

Dorsch, J.J. & M.M. Yasin, A Framework for Benchmarking in the Public Sector, in: *International Journal of Public Sector Management*, vol. 11, 1998, nr. 2/3, pp. 91-115.

Douma, Th., *Accreditatie: een (zelf)diagnose - Beschouwing over de werking van het stelsel*, Sdu, Den Haag, 2004.

Driessen, P.P.J., *Sturen op kwaliteit*, Utrecht, 2005 (oratie).

Drooglever Fortuijn, E., *Onderwijsbeleid – Maatschappelijke functies en strategische keuzen*, Aksant, Amsterdam, 2003.

Dubnick, M., Accountability and the Promise of Performance, in Search of the Mechanisms, in: *Public Performance and Management Review*, vol. 28, 2005, nr. 3, pp. 376-417.

Dunn, W.N., *Public Policy Analysis*, Pearson, Boston, 2012 (5e editie).

Edelenbos, J. en A. van Buuren, Evalueren als leerproces, in: *Bestuurskunde*, jrg. 14, sept. 2005, nr. 6, pp.2-13.

Edelenbos, J. en M. van Eeten, the Missing Link- Processing Evaluation in Dialogical Evaluation, in: *Evaluation*, vol. 7, 2001, nr. 2, pp. 211-217.

Edelenbos, J., M. van Buuren, M. van As e.a., *Milieubeleid meer van, voor en door de burger – Resultaten van de lerende evaluatie van het Stimuleringsprogramma Burger en Milieubeleid*, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2003.

Eeten, M. van, *Dialogues of the Deaf – Defining New Agenda's for Environmental Deadlocks*, Eburon, Delft, 1999.

Eeten, M. van, en K. Termeer, Het faciliteren van interactieprocessen in beleidsnetwerken, in: *Werken, leren en leven met groepen*, okt. 1996a, C3100, pp. 1-30.

Eeten, M. van, en K. Termeer, Routebeschrijvingen door het gebied van netwerkmanagement, in: *Werken, leren en leven met groepen*, Samsom, Alphen, okt. 1996b, E2200, pp. 1-9.

Ehren, M., Het spel der neveneffecten. Strategisch gedrag van toezichthouders en scholen, in: Leeuw, F.L., J.S. Kerseboom en R. Elte (red.), *Turven, tellen toetsen*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2007, pp. 195-203.

Ellemers, J.E., Veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen: krachtige versus manipuleerbare variabelen, in: *Beleid en Maatschappij*, nov. 1976, pp. 281-291.

Ellemers, J.E., Veel kunnen verklaren of iets kunnen veranderen: krachtige versus manipuleerbare variabelen, in: Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Meppel, 1987, pp. 206-226.

Elsacker, W.J., *Roles of performance management in local government*, EPM Sneek, Groningen, 2007.

Elte, R., Het ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, in: Breunese, J. en L.J. Roborgh (red.), *Ministeries van algemeen bestuur*, Spruyt, Van Mantgem en De Does, Leiden, 1989, pp. 123-139.

Elte, R., Winst- en verliesrekening van bureaucrativering van het toezicht op onderwijs, in: Leeuw, F.L., J.S. Kerseboom en R. Elte (red.), *Turven, tellen toetsen*, Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2007, pp. 179-193.

Engbersen, G., *Fatale remedies – Over onbedoelde gevolgen van beleid en kennis*, Pallas Publications, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.

Engbersen, G., Ontmantel de visitatie-industrie, in: *Beleid en Maatschappij*, 2010, nr. 2, pp. 161-164.

Engelen, E., De manager heeft gewonnen, in: *NRC*, 18 juli 2012, p. 15.

Erasmus Universiteit Rotterdam– Rijksuniversiteit Leiden, *Zelfstudie Bestuurskunde ten behoeve van Visitatie onderwijs 1997*, Rotterdam/Leiden, 1997.

Evaluatiecommissie Wet Milieubeheer, *Achteraf bekeken*, Den Haag, dec. 2007.

Farnworth, W., *The Legal Analyst- A Toolkit for Thinking about the Law*, University of Chicago Press, Chicago, 2007.

Farrington, D.P. en B.C. Welsh, Het belang van experimentele evaluaties in de criminologie, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp. 11-42.

Fijnaut, C., H. Boutellier e.a., *Veel te winnen- Visitatiecommissie Veiligheid Eindhoven*, Gemeente Eindhoven, 2008.

Foppen J.W., *Gistend beleid – Veertig jaar universitaire onderwijsbeleid*, Vuga, Den Haag, 1989.

Francis, G. & J. Holloway, What have we learned? Themes from the literature on best-practice benchmarking, in: *International Journal of Management Reviews*, vol., 2007, nr. 3, pp. 171-189.

Frederiks, M.M.H., *Beslissen over kwaliteit: verklaring van besluitvorming over het gebruik van onderwijsvisitatierapporten in Nederlandse universiteiten*, CHEPS/De Tijdstroom, Enschede, 1996.

Frey, B.S. & M. Osterloh, Gaat de wetenschap ten onder aan de beoordeelziekte evaluïtis?, in: *NRC*, 29 november 2008.

Frey, B.S. & M. Osterloh, Onderzoeksevaluaties: verborgen kosten, twijfelachtige voordelen en betere alternatieven, in: Jansen, Th., G. van den Brink en J. Kole (red.), *Beroepstrots- Een ongekende kracht*, Boom, Amsterdam, 2009, pp. 194-219.

Friedrich, H., *Staatliche Verwaltung und Wissenschaft*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1970.

Gardner, H., M. Csikszentmihalyi & W. Damon, Het GoodWork Project®: enkele resultaten van vijftien jaar onderzoek, in: Jansen, Th., G. van den Brink en J. Kole (red.), *Beroepstrots- Een ongekende kracht*, Boom, Amsterdam, 2009, pp. 48-77.

Garré, P., Externe verantwoording, kwaliteitsverbetering en –verankering in het hoger onderwijs. Accreditering: hefboom of keurslijf, droom of illusie?, in: *Tijdschrift voor Onderwijsrecht en Onderwijsbeleid*, sept.-okt. 2002, nr. 1, pp. 53-60.

Gerrichhauzen, J..T.G., A.F.A. Korsten en H.J.L. Fijen, De lerende organisatie in een ambtelijke cultuur, in: *Bestuurswetenschappen*, juni 2002, nr. 3, pp. 221-236.

Gerritsen, E., *De slimme gemeente nader beschouwd*, Nicis, Amsterdam UP, Amsterdam, 2011.

Geul, A., *Pragmatisme en pragmatiek- Perspectieven op beleidsconstructie*, Lemma, Utrecht, 2006.

Glasbergen, P., Beleidswetenschappelijk milieuonderzoek: profiel, kernvragen en betekenis, in: Boersema, J.J., T. Pulles, J. van der Straaten, J. Bertels (red.), *De oogst van milieu*, Boom, Amsterdam, 2003, pp. 250-267.

Glasbergen, P., Voortgang en vooruitgang in de bestuurskunde, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 42, 1988, nr. 2, pp. 86-97.

Glasbergen, P.G. & A. Blowers (ed.), *Environmental policy in an international context*, Arnold, Londen, 1995 (drie delen: perspectives, conflicts, prospects).

Glasbergen, P.G. (ed.), *Co-operative environmental governance - Public-private agreements as a policy strategy*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1998.

Glasbergen, P.G. (ed.), *Managing environmental disputes - Network management as an alternative*, Kluwer Academic Publ., Dordrecht, 1995.

Glasbergen, P.G. (red.), *Milieubeleid*, Vuga, Den Haag, 1994.

Glasbergen, P.G. (red.), *Milieubeleid*, Vuga, Den Haag, 1994.

Glasbergen, P.G. , Beleidsuitvoering als probleem: oorzaken en perspectieven, in: Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Meppel, 1987, pp. 80-94.

Glasbergen, P.G. e.a., *Evaluatie meerjarenafspraken over energie-efficiency*, Ministerie van EZ, Den Haag, 1997.

Glasbergen, P.G. en C. Kuijpers, Beleidsontwikking: de case van het grondwaterbeleid, in: *Beleid en Maatschappij*, 1985, nr. 12, pp. 324-332.

Glasbergen, P.G. en P. Driessen, Integrale omgevingsplanning op regionale schaal, in: *Milieu*, jrg. 6, 1991, pp. 76-80.

Glasbergen, P.G. en P.P.J. Driessen (red.), *Innovatie in het gebiedsgericht beleid*, Den Haag, 1993.

Glasbergen, P.G. en R. Groenenberg, Partners in duurzame energie – Samenwerkingsrelaties tussen milieuorganisaties en het bedrijfsleven, in: *Bestuurswetenschappen*, 2000, nr. 6, pp. 462-482.

Glasbergen, P.G., *Beleidsnetwerken rondom milieuproblemen*, Vuga, Den Haag, 1989.

Glasbergen, P.G., *Beleidsnetwerken rondom milieuproblemen*, Vuga, Den Haag, 1989.

Glasbergen, P.G., Beleidsveranderingen en leren in het milieubeleid, in: Eberg, J. en H. van de Graaf (red.), *Leren met beleid*, Amsterdam, Het Spinhuis, 1996, pp. 67-83.

Glasbergen, P.G., Besturingsproblemen rond watersystemen, in: *Bestuurswetenschappen*, 1990, nr. 1, pp. 41-52.

Glasbergen, P.G., Geïntegreerd milieubeleid; fictie of werkelijkheid?, in: Leroy, P. (red.), *Milieubeleid in de jaren negentig; integratie van grijs en groen*, Nijmegen, 1990, pp. 22-34.

Glasbergen, P.G., Milieuvernieuwing: een nieuwe sturingsstrategie, in: Nelissen, N.J.M. e.a. (red.), *In staat van vernieuwing*, Coutinho, Muiderberg, 1996, pp. 177-199.

Glasbergen, P.G., P. Driessen en J. van der Veen, Gebiedsgericht milieubeleid; reflectie op een sturingsconcept, in: *Milieu en Recht*, 1992, nr. 7/8, 393-402.

Glasbergen, P.G., Ruimtelijk dwarsliggen- Revisie op een planningstelsel in revisie, in: *Bestuurskunde*, 1996, nr. 6, pp. 286-296.

Glasbergen, P.G., Seven steps towards an instrumentation theory for environmental policy, in: *Policy and Politics*, 1992, nr. 3, pp. 191-200.

Glasbergen, P.G., *Visies op beleid - Sociaal-wetenschappelijke analyse van overheidsbeleid*, Kobra, Amsterdam, 1984.

Goedegebuure, L., O.A.M. Maassen en D.F. Westerheijden (eds.), *Peer Review and Performance Indicators – Quality Assessment in British and Dutch Higher Education*, Cheps, Enschede, 1990.

Gooren, W.A.J., m.m.v. I. Snellen, A.F.A. Korsten en R. Versteegen, *Onderzoek zaaien, innovatie oogsten - Eindverslag van een evaluatie-onderzoek van de Stichting Technische Wetenschappen*, IVA/KUN, Tilburg, 1984.

Gooren, W.A.J. en A.F.A. Korsten, *Kennisoverdracht aan kleine en middelgrote ondernemingen via transferpunten in Nederland*, Staatsuitgeverij, Den Haag, 1983.

Gooren, W.A.J., A.F.A. Korsten en F. Prakke, *Evaluatie van innovatiebeleid- Een overzicht over uitvoering en wenselijkheid van evaluatie van beleidsvoornemens uit de Innovatienota*, Minister van O&W/Economische Zaken, Den Haag, 1983.

Gooren, W.A.J., Early Warning Evaluation- A Beacon in Pursuing Policy, in: Snellen, I.Th.M. (red.), *Limits of Government – Dutch Experiences*, Kobra, Amsterdam, 1985, pp. 187-212.

Goossens, J., P. Fröhling en M. Laman, *De taakuitvoering van visitatiecommissies in het hoger onderwijs 1999-2001*, Inspectie voor het Onderwijs, mei 2001 (concept).

Graaf, H. van de, en R. Hoppe, *Beleid en politiek*, Coutinho, Muiderberg, 1989.

Gray, P. & P. 't Hart (eds.), *Public Policy Disasters in Europe*, Routledge, Londen, 1998.

Greener, I., *Public Management – A Critical Text*, Palgrave MacMillan, Londen, 2009.

Greve, H., *Organizational learning from performance feedback: A behavioral perspective on innovation and change*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Grinten, T. van der, en P.L. Meurs, Publieke verantwoording in de gezondheidszorg, in: Bakker, W. en K. Yesilkagit (red.), *Publieke verantwoording*, Regimes van inzicht en rekenschap bij de uitvoering van publieke taken, Boom, Amsterdam, 2005.

Grit, K., *Economiseren als probleem – Een studie naar de bedrijfsmatige stad en de ondernemende universiteit*, Van Gorcum, Assen, 2000.

Groot, H. de, e.a., *Benchmarking in de publieke sector*, Sdu, Den Haag, 2004.

Grooteman, E., Interdepartementale beleidsvisitaties – Instrument voor het evalueren van beleidsontwikkeling, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 215-222.

Grünwald-Schindl, C.A. en A. Kraan-Jetten, Ex post-evaluatieonderzoek, in: Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Meppel, 1987, pp. 131-154.

Guba, E.G. & Y.S. Lincoln, *Fourth Generation Evaluation*, Sage, Londen, 1989.

Habermas, J., *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp, Frankfurt, 1987.

Hajer, M.A., J.P.M. van Tatenhove en C. Laurent, *Nieuwe vormen van Governance*, RIVM, Bilthoven, 2004.

Hakvoort, J. en H. Klaassen, Benchmarking: resultaten vergelijken, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 205-215.

Hakvoort, J. en H. Klaassen, Doelstellingen in de publieke sector- Nut of noodzaak?, in: *Management en Organisatie*, jrg. 56, nov./dec. 2002, pp. 43-55.

Hakvoort, J.L.M. en H.L. Klaassen, *Bedrijfsvoeringstechnieken voor overheid en non-profitorganisaties*, Sdu, Den Haag, 2004.

Halachmi, A., Performance Measurement, Accountability, and Improved Performance, in: *Public Performance and Management Review*, vol. 25, 2002b, nr. 4, pp. 370-374.

Halachmi, A., Who Gets What, When and How: Performance Measures for Accountability?; for Improved Performance?, in: *International Review of Public Administration*, vol. 7, 2002a, nr. 1, pp. 85-95.

Hanemaayer, D., *Ex ante evaluatie in Nederland- De stand van zaken*, BoomLemma, Den Haag, 2012.

Hanney, S.R., M.A. Gonzalez-Blok, M.J. Buxton & M. Kogan, The utilization of health research in policy-making: concepts, examples and methods of assessment, in: *Health Research and Policy Systems*, vol.1, 2003, nr. 3, pp. 1-28.

Hart, P. 't, J. Hufen en M.J. van Duin, De lerende overheid: mogelijkheden en grenzen van een modieuze metafoor, in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. 15, 1988, nr. 2, pp. 83-103.

Hart, P. 't, P. de Jong en A.F.A. Korsten (red.), *Groepsdenken in het openbaar bestuur*, Samsom, Alphen, 1991.

Haselbekke, A.G.J., H.L. Klaassen, A.P. Ros en R.J. in 't Veld, *Prestaties tellen – Kengetallen als instrument voor een bedrijfsmatig(er) bestuur en beheer van decentrale overheden*, VNG Uitgeverij, Den Haag, 1990.

Hatry, H., Epilogue: The Many Faces of Use, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 227-241.

Hatry, H., Performance Measurement Principles and Techniques: An Overview for Local Government, in: Kearny, R. & E.V. Berman (ed.), *Public Sector Performance – Management, Motivation and Measurement*, ASPA, Westview Press, Boulder, 1999, pp. 304-329.

Haverland, M. en D. Yanow, Hoe overleef ik discussies over bestuurskundig onderzoek?, in: *Bestuurskunde*, 2010, nr. 4, jrg. 19, pp. 87-95.

Heffen, O. van, Veronderstellingen achter beleid en hun betekenis, in: *Strategie en beleid in de publieke sector*, Samsom, Alphen, mei 1996, D2020.

Heiber, H., *Messung von Forschungsleistungen der Hochschulen*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1983.

Helden, G. van, *BBI in de praktijk*, Groningen, 1999.

Helden, G.J. van, & A. Johnson, A comparative analysis in the development of performance-based management systems in Dutch and Norwegian local government, in: *International Public Management Journal*, vol. 5, 2002, nr. 1, pp. 75-95.

Helden, G.J. van, & H.J. ter Bogt, The Application of Businesslike Planning & Control in Local government: A Field Study of Eight Dutch Municipalities, in: *Local Government Studies*, vol. 27, 2001, nr. 1, pp. 61 -86.

Helden, G.J. van, en S. Tillema, In Search of a Benchmarking Theory for the Public Sector, in: *Financial Accountability & Management*, vol. 21, 2005, nr. 3, pp. 237-261.

Helden, G.J. van, en E. Jansen, New public management bij gemeenten, in: *Overheidsmanagement*, jrg. 15, 2002, nr. 3, pp. 64-68.

Helden, G.J. van, en N. Brouwer, Benchmarking en prestatieverbetering in de publieke sector: ervaringen met de bedrijfsvergelijking zuiveringsbeheer, in: *MAB*, jrg. 79, 2005, nr. 11, pp. 574-583.

Helden, G.J. van, en S. Tillema, Naar een benchmarkingtheorie voor de publieke sector, in: *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, jrg. 36, 2004, nr. 3, pp. 99-113.

Helden, G.J. van, Normering prestatie-indicatoren, begin- of eindpunt van doelmatigheid, in: *B&G*, september 1997, pp. 8-12.

Helden, G.J. van, S. Tillema, M. Kuppens en J.W.C. Dekking, Werkt benchmarking bij waterschappen?, in: *Bestuurskunde*, jrg. 14, maart 2005, nr. 2, pp. 30-39.

Helden, J. van, S. Tillema en R. van Esch, Benchmarking in de publieke sector – Ervaringen met de bedrijfsvergelijking zuiveringsbeheer, in: *Economienblad*, juni 2005, pp. 13-16.

Hellendoorn, J.C. (red.), *Evaluatiemethoden ex ante*, Ministerie van Financiën, Sdu, Den Haag, 2001 (5^e druk).

Hemerijck, A., Vier beleidsvragen, in: Bekkers, V. en A. Ringeling (red.), *Vragen over beleid- Perspectieven op waardering*, Lemma, Utrecht, 2003, pp. 33-49.

Henry, G. & M. Mark, Beyond use: Understanding Evaluation's Influence on Attitudes and actions, in: *American Journal of Evaluation*, vol. 24, 2003, nr. 3.

Herweijer, M., De dynamiek van doelstellend gedrag: een struikelblok bij evaluatie, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 35, 1981, nr. 5, pp. 348-366.

Heuvel, H. van den, Beleidsinstrumenten: naar strategisch beleid in netwerken, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 281-292.

Heuvelhof, E.F. ten, en C.M. Nauta, Milieueffectrapportage als leerproces, in: *Beleidswetenschap*, 1997, nr. 1, pp. 25-41.

Hill, M., *The Public Policy Process*, Pearson, Harlow, 2009 (5^e editie).

Hoesel, P. H.M. van, F.L. Leeuw en J.W.M. Mevissen (red.), *Beleidsonderzoek in Nederland*, Van Gorcum, Assen, 2005.

Hoesel, P. van, *Beleidsonderzoek als professie- Een lang gekoesterd ideaal*, Stichting Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Zoetermeer, 2003 (oratie)

Hoesel, P. van, Methoden van beleidsonderzoek in de toekomst, in: Boekenoogen, M., P. van Hoesel, Y. Prince en C. Verheijen (red.), *Methoden van beleidsonderzoekers: creatief en oplossingsgericht*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 417-429.

Hogwood, B.W. & B.G. Peters, *Policy Dynamics*, Wheatsheaf Books Ltd., Brighton, 1983.

Hollander, A.E.M. en A.H. Hanemaayer, Management van gezondheidsrisico's: mogelijkheden en beperkingen van kosten-batenanalyses, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 29, 2003, nr. 9, pp. 70-83.

Hood, C., Public Service Management by Numbers: Why Does it Vary? Where has it Come From? What are the Gaps and the Puzzles?, in: *Public Money and Management*, vol. 27, 2007a, nr. 2, pp. 95-102.

Hood, C., R. Dixon & C. Beeston, Rating the Rankings: Assessing International Rankings of Public Service Performance, in: *International Public Management Journal*, vol. 11, 2008, nr. 3, pp. 298-328.

Hood, C., *The Blame Game: Spin, Bureaucracy, and Self-Preservation in Government*, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Hood, C., What Happens when Transparency meets Blame-Avoidance?, in: *Public Management Review*, vol. 9, 2007b, nr. 2, pp. 191-210.

Hoogerwerf, A. (red.), *Succes en falen van overheidsbeleid*, Samsom, Alphen, 1983.

Hoogerwerf, A. en M. Herweijer (red.), *Overheidsbeleid*, Samsom, Alphen, 1998 (6^e druk) (2003, 7^e druk).

Hoogerwerf, A., Beleid berust op veronderstellingen: de beleidstheorie, in: *Acta Politica*, jrg. 19, 1984, nr. 4, pp. 493-531.

Hoogerwerf, A., De beleidstheorie uit de beleidspraktijk: een tussenbalans, in: *Beleidswetenschap*, 1989, pp. 320-341.

Hoppe, R. e.a., *Beleidsnota's die (door)werken*, Coutinho, Bussum, 1998.

Hoppe, R. en A. Peterse (red.), *Bouwstenen voor argumentatieve beleidsanalyse*, Elsevier, Den Haag, 1998.

Hoppe, R. en S. Huijs, *Werk op de grens tussen wetenschap en beleid: paradoxen en dilemma's*, RMNO, Den Haag, 2003.

Hoppe, R. en W. Halffman, Wetenschappelijke beleidsadviesing in Nederland. Trends en ontwikkelingen, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 18, 2004, nr. 1, pp. 31-61.

Hoppe, R., 'Anorexia consulta': afslanking infrastructuur rijksdienst, deel 2, in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. 34, 2007, nr.4, pp. 238-250.

Hoppe, R., From 'knowledge use' to 'boundary work': sketch of an emerging new agenda for inquiry into science-policy interaction, in: Veld, R.J. in 't (ed.), *Knowledge Democracy: Consequences for Science, Politics and Media*, Heidelberg, 2010, pp. 169-186.

Hoppe, R., Na 'doorwerking' naar 'grenzenwerk', in: *Bestuurskunde*, 2008, nr. 2, pp. 15-26.

Hoppe, R., *The Governance of Problems – Puzzling, Powering, Participation*, Policy Press, Bristol, 2011.

Hoppe, R., *Van flipperkast naar grensverkeer- Veranderende visies op de relatie tussen wetenschap en beleid*, AWT, Den Haag, 2002.

Hoppe, R., Waarom uitvechten uitdenken overtroeft, in: *Bestuurskunde*, jrg. 21, 2012, nr. 2, pp. 7-18.

Hoppe, R., Werken op de grens tussen wetenschap en politiek: naar een typologie van grensarrangementen, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 17, 2003, nr. 2, pp. 144-170.

House, E. & K. Howe, *Deliberative Democratic Evaluation*, in: *New Directions for Evaluation*, Sage, Londen, 2000, pp. 3-12.

Huisman, H., Hoe verander je de stijl van management bij resultaatgerichte organisaties?, in: *Bestuurskunde*, jrg. 13, nov. 2004, nr. 7, pp. 301-305.

Huisman, J. & H. Theisens, Marktwerking in het hoger onderwijs, in: *Beleid & Maatschappij*, jrg. 28, 2001, nr. 3, pp. 165-177.

Huisman, J. en F. de Vijlder, Hoger onderwijs en beleid in Nederland, in: *Bestuurskunde*, jrg. 8, 1999, nr. 8, pp. 357-367.

Huisman, J., De regulering van het opleidingsaanbod. Een slingerbeweging tussen overheidsplanning en zelfregulering, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 11, 1997, nr. 2, pp. 122-142.

Huisman, J., *Differentiation, diversity and dependency in higher education*, CHEPS, Utrecht, 1995.

Huisman, P. en F. de Vijlder, *Sectorstudie toezicht hoger onderwijs*, WRR, Den Haag, 2012 (Webpublicatie 64).

Huitema, D., M. Jeliaskova en D.F.Westerheijden, Fasen, niveaus en cirkels bij beleidsontwikkeling- Hogeronderwijsbeleid en kwaliteitsinterne milieuzorg, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 17, 2003, nr. 1, 29-51.

Hulshof, M., J. Goossens en J. Meulesteen, Een archemisch punt ... De kwaliteit van visitatierapporten, in: Hulshof, M., B. Bulder e.a. (red.), *Toezichthouder: lam of leeuw?*, Inspectie van het Onderwijs, Den Haag, 2003, pp. 21-37.

Hupe, P.L. en F.B. van der Meer, Cruciale koppelingen. Over doorwerking van emancipatie-effectrapportages in overheidsprocessen, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 20, 2006, nr. 2, pp. 3-21.

Hupe, P.L., De mythe van de beleidsrelevantie, in: *Beleid en Maatschappij*, oktober 1984, pp. 278-294.

Hupe, P.L., *Overheidsbeleid als politiek*, Van Gorcum, Assen, 2007.

Huysman, M. en R. van der Vlist, Naar een 'organizational learning'-benadering van de lerende organisatie, in: *Gedrag & Organisatie*, jrg. 11, okt. 1998, nr. 5, pp. 219-232.

in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp. 72-85.

Inspectie van het Onderwijs, *Onderwijsverslag 2000*, Utrecht, 2001.

Jansen, D. & A. Wald, Netzwerke, in: Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007a, pp. 93-106.

Jansen, D. & A. Wald, Netzwerktheorien, in: Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007b, pp. 188-200.

- Jansen, Th., G. van den Brink en J. Kole (red.), *Beroepstrots- Een ongekende kracht*, Boom, Amsterdam, 2009.
- Jansen, Th., G. van den Brink en R. Kneyber (red.), *Gezagsdragers – De publieke zaak op zoek naar haar verdedigers*, Boom, Amsterdam, 2012.
- Jeliazkova, M. & D. Westerheijden, The Netherlands: A Leader in Quality Assurance Follows the Accreditation Trend, in: Schwarz, S. en D. Westerheijden (eds.), *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*, Kluwer Academic Publ., Dordrecht, 2004, pp. 323-346.
- Jeliazkova, M. & D.F. Westerheijden (red.), *Het zichtbare eindresultaat. Doorwerking van onderwijsvisitaties in hogeronderwijsinstellingen*, Algemene Rekenkamer, Den Haag, 17 februari 2000.
- Jeliazkova, M., & D.F. Westerheijden, Systemic adaptation to a changing environment- Towards a next generation of quality assurance models, in: *Higher Education*, vol. 44, 2002, nr. 3-4, pp. 433-448.
- Jeliazkova, M.I., Running the maze: interpreting external review recommendations, in: *Quality of Higher Education*, vol. 8, 2002, nr. 1, pp. 89-96.
- Jenniskens, I.G.M., *Governmental Steering and Curriculum Innovation – A Comparative Study of the Relationship between Governmental Steering Instruments and Innovation in Higher Education Curricula*, Elsevier/De Tijdstroom, Maarssen, 1997.
- Jensma, F., Interview met Grahame Lock 'De meeste mensen kunnen ook toe met minder weten', in: *NRC*, 23 febr. 2008.
- Johnson, K., L.O. Greenesid, S.A. Toial, J.A.King, F. Lawrenz & B. Volkov, Research on Evaluation Use – A Review of the Empirical Literature from 1986 to 2005, in: *American Journal of Evaluation*, 2009, pp. 307-410.
- Jong, A.H.M. de, en D.L. Kabel, De rol van evaluaties in het begrotingsproces, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp. 100-110.
- Jongbloed, B.W.A., Prestatiesubsidiëring in het hoger onderwijs: een internationale vergelijking, in: *Openbare Uitgaven*, 1999, nr. 4, pp. 212-221.
- Jongelen, J. en F. Winterterp, Methodentriangulatie in beleidsevaluatie, in: Boekenoogen, M., P. van Hoesel, Y. Prince en C. Verheijen (red.), *Methoden van beleidsonderzoekers: creatief en oplossingsgericht*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 253-261.
- Karsten, S., A.B. Dijkstra en R.J.Bosker, Openbaarmaking van prestatiegegevens in het basis- en voortgezet onderwijs- Een balans na zeven jaar, in: *Pedagogische Studiën*, jrg. 81, 2004, pp. 397-403.
- Katholieke Universiteit Brabant, Faculteit der Sociale Wetenschappen, *Zelfstudie opleiding Beleids- en Organisatiewetenschappen ten behoeve van de Onderwijsvisiteatie Bestuurs- en Beleidswetenschappen in 1997*, Tilburg, 1997.
- Kearny, R. & E.V. Berman (ed.), *Public Sector Performance – Management, Motivation and Measurement*, ASPA, Westview Press, Boulder, 1999.
- Kenis, P. & K.G. Provan, Towards an Exogeneous Theory of Public Network Performance, in: *Public Administration*, vol. 87, 2009, nr. 3, pp. 440-457.
- Kerseboom, J., F. Leeuw en R. Elte, Een mozaïek van toezicht, inspectie, handhaving en evaluatie in tien thema's, in: Leeuw, F.L., J.S. Kerseboom en R. Elte (red.), *Turven, tellen, toetsen*, Boom, Den Haag, 2007, pp. 9-29.
- Kerseboom, J., Leren van evalueren, in: *Bestuurskunde*, jrg. 17, 2008, nr. 2, pp.41-47.
- Kickert, W.J.M., E.H. Klijn en J.F.M. Koppenjan (eds.), *Managing Complex Networks: Strategies for the Public Sector*, Sage, Londen, 1997.
- Kijzers, A., P. van der Knaap en B. van de Putte, Evaluatieonderzoek ex post, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 119-139.
- Kingdon, J.W., *Agendas, Alternatives and Public Policies*, Longman, New York, 2003
- Kirkhart, K., Reconceptualizing evaluation use: an integrated theory of influence, in: *New Directions for Evaluation*, Jossey-Bass, San Francisco, 2000, pp. 5-23.
- Klein Haarhuis, C., M. van Ooyen-Houben, E. Kleemans en F. Leeuw, Rechtshandhaving geëvalueerd; een synthese van 31 onderzoeken, *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp.54-72.
- Klein Haarhuis, C.M. & E. Niemeijer, *Wet en werkelijkheid - Bevindingen uit evaluaties van wetten*, WODC, Boom, Den Haag, 2008.
- Klijn, E.H. en G. Teisman, Effective policy making in a multi-actor setting: networks and steering, in: R. in 't Veld e.a. (eds.), *Autopoiesis and configuration theory: new approaches to societal steering*, Kluwer, Dordrecht, 1991, 99-113.
- Klijn, E.H. en G.R. Teisman, Besluitvorming in beleidsnetwerken, in: *Beleidswetenschap*, 1992, nr. 1, pp. 32-52.
- Klijn, E.H. en J. Koppenjan, Besluitvormingen management in netwerken: een multi-actor perspectief op sturing, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 179-193.

- Klijin, E.H. en J.F.M. Koppenjan, Beleidsnetwerken als theoretische benadering: een tussenbalans, in: *Beleidswetenschap*, 1997, nr. 2, pp. 143-167.
- Klijin, E.H., J.F.M. Koppenjan en C.A.J.M. Termeer, Managing Networks in the Public Sector, in: *Public Administration*, vol. 73, 1995, nr. 3, pp. 437-454.
- Klijin, E.H., Netwerken als perspectief op beleid en uitvoering, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 19, 2005, nr. 4, pp. 32-55.
- Klijin, E.H., Vertrouwen en samenwerking in netwerken, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 16, 2002, nr. 3, pp. 259-280.
- Kluijtmans, F. (red.), *Leerboek HRM*, Noordhoff Uitgevers, Groningen, 2010.
- Knaap, L.M. van der, F. Leeuw, S. Bogaerts & L. Nijssen, Combining Campbell Standards and the Realist Evaluation Approach – The Best of Two Worlds, in: *American Journal of Evaluation*, vol. 29, 2008, pp. 48-57.
- Knaap, L.M. van der, L.T.J. Nijssen en S. Bogaerts, *Geweld verslagen?*, Boom, Den Haag, 2006.
- Knaap, P. van der, *'Lerende' overheid, intelligent beleid*, Phaedrus, Den Haag, 1997.
- Knaap, P. van der, Beleidsevaluatie en het leervermogen van de overheid: lessen uit cybernetica en psychologie, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 223-236.
- Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004.
- Knaap, P. van der, en A. Schilder, Resultaatgericht sturen en evalueren, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp. 9-17.
- Knaap, P. van der, A. Korsten, K. Termeer en M. van Twist (red.), *Trajectmanagement*, Lemma, Utrecht, 2004.
- Knippenberg en W. van der Ham, *Een bron van aanhoudende zorg- 75 Jaar ministerie van Onderwijs (Kunsten) en Wetenschappen: 1918-1993*, Van Gorcum, Assen, 1994.
- Köbben, A.J.F. en H. Tromp, *De onwelkome boodschap- Of hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt*, Uitgeverij Jan Mets, Amsterdam, 1999.
- Köbben, A.J.F., *Het gevecht met de engel - Over verheffende en minder verheffende aspecten van het wetenschapsbedrijf*, Mets en Schilt, Amsterdam, 2003.
- Koelman, J., *Kosten van de verzuiling*, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1987.
- Kool, D. de, *Monitoring in beeld*, Erasmus Universiteit Rotterdam, Rotterdam, 2007a.
- Kool, D. de, Monitoring in de publieke sector: De rapportage Water in beeld, in: *Bestuurswetenschappen*, 2011, nr. 1, pp. 21-39.
- Kool, D. de, Monitoring in het openbaar bestuur, in: *Overheidsmanagement*, nr. 10, 2007b, pp. 6-10.
- Kool, D. de, Monitoring in beeld, in: *Bestuurskunde*, 2007c, nr. 2, pp. 92-103.
- Kool, D. de, Rational, Political and Cultural Uses of Performance Monitors: the Case of Dutch Urban policy, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 174-192.
- Koppenjan, J.F.M., Beleidsonderzoek voor het integraal veiligheidsbeleid: lessen over effectrapportages, in: *Beleidsanalyse*, jrg. 24, 1995, nr. 2, pp. 27-37.
- Korsten, A. en F. Leeuw, Handleidingen in het openbaar bestuur, in: *Bestuurskunde*, jrg. 8, 1998, pp. 332-350.
- Korsten, A., Effectrapportage, in: *Beleidsanalyse*, jrg. 26, 1997, nr. 1 / 2, pp. 4-7.
- Korsten, A.F.A. en I.M.A.M. Pröpper, Beleidsevaluatie, in: Bekke, A. e.a. (red.), *Management in overheidsorganisaties*, Samsom, Alphen, 1993, B1160, pp. 1-14.
- Korsten, A.F.A. en I.Th.M. Snellen, Openbare aanbesteding en uitbesteding: evaluatie van de wet ketenaansprakelijkheid, in: Derksen, W., A.F.A. Korsten en A.F.M. Bertrand (red.), *De praktijk van onderzoek*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1988, pp. 473-491.
- Korsten, A.F.A. en M. Schoenmaker, Gezond bestuur en bestuurlijke probleemgemeenten: Tijd voor de bestuursschout?, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 65, 2011, nr. 3, pp. 28-49.
- Korsten, A.F.A. en P. de Goede (red.), *Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur*, Elsevier, Den Haag, 2006d.
- Korsten, A.F.A. en R. Hoppe, Van beleidswetenschap naar kennissamenleving, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 20, 2006e, nr. 4, pp. 34-73.
- Korsten, A.F.A. en Th.A.J. Toonen (red.), *Bestuurskunde - Hoofdfiguren en kernthema's*, Stenfert Kroese, Leiden, 1993.
- Korsten, A.F.A., Beoordeling - De betekenis van beleidsnetwerken voor beoordelen van provinciale visitatiecommissies, in: Cörvers, R. en C. Dieperink (red.), *Milieubeleid als sturingsopgave*, Open Universiteit/Universiteit Utrecht, 2011, pp. 201-211.
- Korsten, A.F.A., *Bestuurskunde als avontuur*, Kluwer, Deventer, 1988.
- Korsten, A.F.A., *Deugdelijk bestuur*, Open Universiteit Nederland, Heerlen, 2010 (afscheidsrede).
- Korsten, A.F.A., Effectrapportage, in: *Beleidsanalyse*, 1997, nr. 1/2, pp. 4-8.

Korsten, A.F.A., Evalueren van wetten, in: *Bestuurswetenschappen*, 1981, pp. 462-484.

Korsten, A.F.A., *Grote klasse - Op zoek naar excellente ambtenaren en leiderschap*, Beljon + Westerterp, Heerlen, 2005a.

Korsten, A.F.A., *Maatstaven voor de beoordeling van overheidshandelen*, Open Universiteit, Heerlen, 14 maart 2005b (zie www.arnokorsten.nl)

Korsten, A.F.A., Visitatie goed instrument voor continue verbetering, in: *Provincie en Gemeente*, jrg.55, mei 2004c, nr. 4, pp. 3-5.

Korsten, A.F.A., Visiteren van gemeentebesturen, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 58, aug. 2004b, nr. 4, pp. 305-324.

Korsten, A.F.A., *Visiteren van gemeenten - Evaluatie van de toepassing van de bestuurskrachtmonitor in Limburgse gemeenten*, Open Universiteit Nederland, Heerlen/Maastricht, 2004a.

Korsten, A.F.A., Visiteren, in: *Binnenlands Bestuur*, 2003a, nr. 29-30, p.21.

Korsten, A.F.A., *Wat is goed genoeg?*, Kobra, Amsterdam, 1983.

Kraan-Jetten, A., F.H. Brand en Th.W. de Valk, Ex ante evaluaties: naar een checklist van kwaliteitsnormen, in: *Beleidsanalyse*, 1998, nr. 4, pp. 14-21.

Kraan-Jetten, A., Reconstructie en evaluatie van beleidstheorieën, in: *Beleid en Maatschappij*, 1986, pp. 186-191.

Kuhlmann, S., J. Bögumil & H. Wollmann (Hrsg.), *Leistungsmessung und –vergleich in Politik und Verwaltung*, VS Verlag, Wiesbaden, 2004.

Kwakkelstein, T., A. van Dam en A. van Ravenzwaaij (red.), *Van verzorgingsstaat naar waarborgstaat*, Boom Lemma, Den Haag, 2012.

Kwikkers, P.C., D.F. Westerheijden, N. Vercruyssen, E.V. Schalkwijk, C.J. Peels en J.A. Frederik, *Accreditatie en kwaliteitszorg, De accreditatie van hoger onderwijs in Nederland en Vlaanderen*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2011.

Laegreid, P. P.G. Roness & K. Rubecksen, Performance Information and Performance Steering: Integrated System or Loose Coupling?, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 42-58.

Laman, M., Façades van Potemkin? – Kwaliteitsverbetering door visitaties, in: Hulshof, M., B. Bulder e.a. (red.), *Toezichthouder: lam of leeuw?*, Inspectie van het Onderwijs, Den Haag, 2003, pp. 37-53.

Lancer Julnes, P. de, Performance Measurement Beyond Instrumental Use, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 58-72.

Lancer Julnes, P. de & M. Holzer, Promoting the Utilization of Performance Measures in Public Organizations: an Empirical Study of Factor Affecting Adoption and Implementation, in: *Public Administration Review*, vol. 61, 2001, nr. 6, pp. 693-705.

Landry, R., M. Lamary & N. Amara, The Extent and Determinants of the Utilization of University Research in government Agencies, in: *Public Administration Review*, vol. 63, 2003, nr. 2, pp. 192-205.

Leeuw, F., Evaluatie-onderzoek, auditing en controle, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 70-83.

Leeuw, F.L., G. van Gils, M. Gildemyn en L. Inberg, *Leren van evalueren*, Ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag, 2009.

Leeuw, F.L. en G. van Gils, Over benutting van beleidsevaluatie bij het ministerie van Buitenlandse Zaken, in: Aardema, A. e.a. (red.), *Meerwaarde van de bestuurskunde*, Boom/Lemma, Den Haag, 2010, pp. 165-174.

Leeuw, F.L. en H. van de Graaf, Onderzoek naar beleidstheorieën: uitgangspunten, methodische aspecten en praktische relevantie, in: *Beleid en Maatschappij*, jrg. 15, 1988, nr. 1, pp. 1-7.

Leeuw, F.L., Beleidstheorieën: veronderstellingen achter beleid, in: Hoogerwerf, A. (red.), *Overheidsbeleid*, Samsom, Alphen, 1993, pp. 89-104.

Leeuw, F.L., Diminishing returns in evaluation? - Challenges for educational evaluators, in: *Lifelong Learning in Europe*, vol. 9, 2004, nr. 2, pp. 106-114.

Leeuw, F.L., *Gedragmechanismen achter overheidsinterventies en rechtsregels*, UM, Maastricht, 2008.

Leeuw, F.L., J.S. Kerseboom en R. Elte (red.), *Turven, tellen, toetsen*, Boom, Den Haag, 2007.

Leeuw, F.L., R. Rist & R.C. Sonnichsen (eds.), *Can Governments Learn?*, Transaction books, Lexington, 1994.

Leeuw, F.L., Reconstructing Program Theories: Methods available and Problems to be Solved, in: *American Journal of Evaluation*, vol. 24, 2003, nr.1, pp. 5-20.

Leeuw, F.L., Toezicht in het hoger onderwijs- Denkkaders voor een woelige tijd, in: *Th&Ma - Tijdschrift voor Hoger Onderwijs en Management*, 2003, nr. 3, pp. 18-23.

Leeuw, F.L., Visitatie, inspectie en accreditering in het hoger onderwijs, in: *TH&MA- Tijdschrift voor Hoger Onderwijs en Management*, 2001, nr. 5, pp. 44-49.

Lips, A.M.B., *Autonomie in kwaliteit, Ambigüiteit in bestuurlijke communicatie over de ontwikkeling van kwaliteitszorg in het Hoger Onderwijs*, Eburon, Delft, 1996.

Lock, G., De onmenselijke maat en de 'crisis in het onderwijs', Inleiding op het symposium van het BON, 4 april 2009.

Lock, G., The Collectivisation of Dutch Universities, in: *Minerva*, vol. 27, 1989, nr. 2/3, pp. 157-176.

Luts, M., W. Van Dooren en G. Bouckaert, *Internationale rangschikkingen gerangschikt – Een meta-analyse van rangschikkingen van publieke sectoren*, Steunpunt beleidsrelevant onderzoek- bestuurlijke organisatie Vlaanderen, Leuven, 2008.

Lütz, S., Policy-Transfer und Policy-Diffusion, in: Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007, pp. 132-144.

Maarse, J.A.M., *Marktvorming in de zorg*, Maastricht University Press, Maastricht, 2011.

Mark, M.M. & H.T. Henry, The Mechanisms and Outcomes of Evaluation Influence, in: *Evaluation*, vol. 10, 2004, nr. 1, pp. 35-57.

Mayne, J., e.a., *Advancing public policy evaluation*, North-Holland, Amsterdam, 1992.

McDaniel, O.C., *The effects of government policies on higher education- In search of alternative steering methods*, Vuga, Den Haag, 1997.

Meer, F.B. van der, en J. Edelenbos, Evaluation in Multi-actor Policy Processes - Accountability, Learning and Co-operation, in: *Evaluation*, vol. 12, 2006, nr. 2, pp. 201-218.

Meer, F.B. van der, G.J. de Vries en G.A.N. Vissers, Evaluatie en leerprocessen bij de overheid: de rol van institutionele condities, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 14, 2000, nr. 3, pp. 253-277.

Meer, F.B. van der, J.F.B. van Gaalen en L. Schaap, Leren van controleren – De rol van de Algemene Rekenkamer, in: *Bestuurskunde*, jrg. 3, 1994, nr. 3, pp. 113-125.

Meijerink, R., Een gulden eeuw voor universitair onderwijs?, in: *Bestuurskunde*, jrg. 8, 1999, nr. 8, pp. 377-385.

Mertens, F., *Inspecteren - Toezicht door inspecties*, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2011.

Mertens, F., K. van Schaardenburgh-Verhoeve en S. Sillem (red.), *Methodische aspecten van het onderzoek naar ongevallen*, Eburon, Delft, 2012.

Mertens, F.J.H., Kwaliteitsbewaking in het Nederlands hoger onderwijs: enkele persistente problemen van het Nederlands hoger onderwijs, in: *Tijdschrift voor Hoger Onderwijs*, jrg. 17, april 1999, nr. 1.

Mertens, F.J.H., Vertrouwen en controle in het hoger onderwijs, in: Gansewinkel, H., L. Römken en W. Spee (red.), *Complexiteit. Hoera! Kansen en krachten in het hedendaagse onderwijs*, Interstudie NDO, Arnhem, 2008, pp. 103-110.

Meurs, P.L., E.K. Schrijvers en G.H. de Vries (red.), *Leren van de praktijk – Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006.

Ministerie van O&W, *Hoger onderwijs: autonomie en kwaliteit*, TK 1985-1986, nr. 19253, nr. 1-2.

Ministerie van OC &W, *Bestuurlijke hantering kwaliteitszorg*. Brief aan het bestuur van de HBO-Raad en de VSNU, Zoetermeer, 3 dec. 1998.

Ministerie van OC&W, *Keur aan kwaliteit – HOOP 2000*, TK 1999-2000, Den Haag, 2000.

Ministerie van OC&W, *Kwaliteitszorg hoger onderwijs*, vergaderjaar 1999-2000, 27 010, nrs. 1-2, Sdu Uitgevers, Den Haag, 2000.

Montfort, C. van, Verantwoording aan departementen, in: Bovens, M. en Th. Schillemans (red.), *Handboek publieke verantwoording*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 81-101.

Moynihan, D.P., S.K. Pandey & B.E. Wright, Setting the Table: How Transformational Leadership Fosters Performance Information Use, in: *Public Administration*, vol. 22, jan. 2012, nr. 1, pp. 143-165.

Moynihan, D.P., *The Dynamics of Performance Management*, Georgetown University Press, Washington D.C., 2008.

Mulder, H.P., G. Walraven e.a., Het gebruik van beleidsevaluatie-onderzoek bij de rijksoverheid, in: *Beleidswetenschap*, 1991, nr. 3, pp. 203-277.

Nationale Accreditatie Organisatie, *Uitgangspunten accreditatie en accreditatiekaders*, Den Haag, maart 2003.

Nelen, H., *Evidence maze; het doolhof van het evaluatieonderzoek*, UM, Maastricht, 2008 (oratie).

Nelissen, N.J.M. en P.J.M. de Goede, Benchmarking: vergelijken en verbeteren, in: *Bestuurskunde*, jrg. 8, 1999, nr. 2, pp. 54-70.

Nelissen, N.J.M., P. de Goede en M.J.W. van Twist, *Oog voor openbaar bestuur – Een beknopte geschiedenis van de bestuurskunde*, Elsevier, Den Haag, 2006.

Newman, D.L., R.D. Brown & L.A. Braskamp, Communication Theory and the Utilization of Evaluation, in: Braskamp, L. & R.D. Brown (eds.), *Utilization of Evaluative Information*, Jossey-Bass Publ., San Francisco, 1980, pp. 29-37.

Noordegraaf, M. en J. Sterrenburg, Administratieve lasten voor publieke professionals: ficties en feiten, in: Jansen, Th., G. van den Brink en J. Kole (red.), *Beroepstrots- Een ongekende kracht*, Boom, Amsterdam, 2009, pp. 115-129.

Noordegraaf, M. en J. Sterrenburg, Publieke professionals en verantwoordingsdruk, in: Bovens, M. en Th. Schillemans, *Handboek publieke verantwoording*, Lemma, Den Haag, 2009, pp.231-255.

Noordegraaf, M. en W.J.M. Kickert, Sturen op afstand in het hoger onderwijs, in: Kickert, W.J.M. (red.), *Veranderingen in management en organisatie bij de rijksoverheid*, Samsom, Alphen, 1993, pp. 77-90.

Noordegraaf, M., *Management in het publieke domein*, Uitgeverij Coutinho, Bussum, 2004.

Noordegraaf, M., Prestatiemanagement, in: Noordegraaf, M., K. Geuijen en A. Meijer (red.), *Handboek Publiek Management*, Boom/Lemma, Den Haag, 2011, pp. 365-397.

Noordegraaf, M., *Professioneel bestuur*, Lemma, Utrecht, 2008.

NVAO, *Accreditatiekaders*, website NVAO; www. NVAO.nl.

Oijen, P. van, I.Th.M. Snellen en J.M. van Westerlaak, *Ambtenaren en onderzoekers*, Leiden, 1984.

Onderwijsraad, *Bureaucratisering in het onderwijs*, Den Haag, 2004.

Onderwijsraad, *Hoger onderwijs voor de toekomst*, Den Haag, 2010.

Otten, H.M.P., *Verstrikt in grote projecten- Hoe de stadhuizen in Amsterdam en Apeldoorn tot stand kwamen*, VNG Uitgeverij, Den Haag, 2000.

Otten, M.H.P., De Stopera – Een prototype van verstrikking?, in: *Bestuurskunde*, jrg. 3, 1994, nr. 3, pp. 86-95.

Parlementaire commissie Privatisering/Verzelfstandiging overheidsdiensten (commissie-Kuiper), *Verbinding verbroken?*, Den Haag, 2012.

Parsons, W., *Public Policy*, Edward Elgar, Aldershot, 1995.

Patton, M.Q., *Practical evaluation*, Sage, Londen, 1982.

Patton, M.Q., *Utilization-focused Evaluation*, Sage, Thousand Oaks, 1997.

Pawson, R. & N. Tilly, *Realistic Evaluation*, Sage, Londen, 2003.

Pawson, R. en C. Klein Haarhuis, Evaluatie van complexe programma's: een theoriegestuurde aanpak, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 31, 2005, nr. 8, pp. 42-54.

Pawson, R., *Evidence-Based Policy*, Sage, Londen, 2006.

Peters, K., Impuls voor de lokale democratie?- De casus van de wmo, in: Meurs, P.L., E.K. Schrijvers en G.H. de Vries (red.), *Leren van de praktijk – Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, pp. 41-47.

Pollitt, C., X. Girre e.a., *Performance or Compliance? – Performance Audit and Public Management in Five Countries*, Oxford University Press, Oxford, 1990.

Potman, H., *Acceptatie van beleid*, Kerckebosch, Zeist, 1989.

Power, M., *The Audit Explosion*, Demos, Oxford, 1994.

Power, M., *The Audit Society - Rituals of verification*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

Power, M., The Theory about the Audit Explosion, in: Ferlie, E., L.E. Lynn jr & C. Pollitt (eds.), *The Oxford Handbook of Public Management*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 326-346. pp. 405-423.

Prick, L., *Drammen, dreigen, draaien – Hoe het onderwijs twintig jaar lang vernieuwd werd*, Mets en Schilt, Amsterdam, 2006.

Prince, Y., De kunst van beleidsevaluaties, in: Boekenoogen, M., P. van Hoesel, Y. Prince en C. Verheijen (red.), *Methoden van beleidsonderzoekers: creatief en oplossingsgericht*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 169-177.

Prinsen, H.M. en R.M.M. Vossen, Naleving en handhaving van regelgeving; loont het de moeite?, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 29, 2003, nr. 9, pp. 54-70.

Pröpper, I.M.A.M. en D.-D. Reneman, De reconstructie van de beleidstheorie als argumentatie: Een toepassing op het verkeersveiligheidsbeleid, in: *Beleidswetenschap*, 1993, pp. 238-257.

Pröpper, I.M.A.M. en M.S. de Vries, Presentatie en gebruik van evaluatie-onderzoek, in: Bressers, J.T.A. en A. Hoogerwerf (red.), *Beleidsevaluatie*, Samsom, Alphen a.d. Rijn, 1995, pp. 158-177.

Pröpper, I.M.A.M., Beleidsevaluatie als argumentatie, in: Abma, T. en R.J. in 't Veld (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Amsterdam, 2001, pp. 145-165.

Pröpper, I.M.A.M., Beleidsevaluatie als argumentatie, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 1, 1987, nr. 2, pp. 113-136.

Pröpper, I.M.A.M., Het gebruik van beleidsevaluatie: terugkoppeling, in: Hoogerwerf, A. (red.), *Overheidsbeleid*, Samsom, Alphen a.d. Rijn, 1993, pp. 180-198.

Pröpper, I.M.A.M., Succes en falen van sturing in beleidsnetwerken, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 10, 1996, pp. 345-365.

Putters, K. en T.E.D. van der Grinten, Facetbeleid en gezondheidseffectscreening, in: *Tijdschrift Sociale Gezondheidszorg*, 1998, 76, pp. 258-262.

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), *Assessment of degree programmes, Public Administration*, Utrecht, September 2005.

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), *Onderwijsvisitatie Bedrijfswetenschappen*, Utrecht, 2004.

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), *QANU-KADER*, februari 2004, www.qanu.nl.

Quality Assurance Netherlands Universities (QANU), *Onderwijsvisitatie Politicologie*, Utrecht, 2004.

Raad voor het openbaar bestuur, *Presteren door leren – Benchmarken in het binnenlands bestuur*, Rob, Den Haag, 2002.

Rein, M. & D.A.Schön, Frame-reflective policy discourse, in: *Beleidsanalyse*, 1986, nr. 4, pp. 4-18.

Rein, M., Reframing Problematic Policies, in: Moran, M., M. Rein & R.E. Goodin (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, 2006, pp. 389-409.

Rein, M., Reframing Problematic Policies, in: Moran, M., M. Rein & R.E. Goodin (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford UP, Oxford, 2006, pp. 389-409.

Reitsma, A.B., *Kritische succesfactoren bij visitatie en kwaliteitsverbetering van P&A opleidingen*, Open Universiteit, Heerlen, 2003. (diss.).

Rhodes, R.A.W., Policy Network Analysis, in: Moran, M., M. Rein & R.E. Goodin (eds.), *The Oxford Handbook of Public Policy*, Oxford University Press, 2006, pp. 425-448.

Ringeling, A.B., De instrumenten van beleid, in: Lehning, P.B. en J.B.D. Simonis (red.), *Handboek beleidswetenschap*, Boom, Meppel, 1987, pp. 105-116.

Ringeling, A.B., *Het imago van de overheid*, Vuga, Den Haag, 1993.

Ritzer, G., *The McDonaldisation of Society*, Sage, Thousand Oakes, 1996.

Rose, R. & Ph. L. Davies, *Inheritance in Public Policy- Change without Choice in Britain*, Yale University Press, New Haven, 1994.

Rossi, P.H. & H.E. Freeman, *Evaluation – A systematic approach*, Sage, Newbury Park, 1989.

Rossi, P.H., M.W. Lipsey & H.E. Freeman, *Evaluation – A systematic approach*, Sage, Londen, 2004 (7th edition).

Rynck, Ph. De, J. Voet en W. van Dooren, Het beoordelen van de prestaties van netwerken: aanzet tot een analysekader, in: *Bestuurswetenschappen*, jrg. 64, 2010, nr. 1, pp. 35-56.

Schaardenburgh-Verhoeve, K., Kenmerken van een goed ongevalsonderzoeksrapport: wat beïnvloedt de kwaliteit en hoe evalueer je die kwaliteit?, in: Mertens, F., K. van Schaardenburgh-Verhoeve en S. Sillem (red.), *Methodische aspecten van het onderzoek naar ongevallen*, Eburon, Delft, 2012, pp. 209-227.

Schedler, K., Public Management and Public Governance, in: Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007, pp. 253-269.

Scheele, J.P., P.A.M. Maassen & D.F. Westerheijden (eds.), *To be Continued .... Follow-UP of Quality Assurance in Higher Education*, Elsevier/De Tijdstroom, Maarssen, 1998.

Schillemans, Th. en M. Bovens, Publieke verantwoording 2.0: sober maar scherp, in: Bovens, M. en Th. Schillemans (red.), *Handboek publieke verantwoording*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 275-295.

Schillemans, Th., *Verantwoording in de schaduw van de macht - Horizontale verantwoording bij zelfstandige uitvoeringsorganisaties*, Lemma, Den Haag, 2007.

Schillemans, Th., Visitaties als vorm van verantwoording, in: Bovens, M. en Th. Schillemans (red.), *Handboek publieke verantwoording*, Lemma, Den Haag, 2009, pp. 161-181.

Schillemans, Th., Visitaties als vorm van verantwoording, in: Bovens, M. en Th. Schillemans (red.), *Handboek publieke verantwoording*, Boom Lemma, Den Haag, 2009, pp. 161-180.

Schoenmaker, M., *Bestuurlijk gedonder*, Wolff Publ., Nijmegen, 2011.

Schön, D.A. & M. Rein, *Frame Reflection – Towards the Resolution of Intractable Policy Controversies*, Basic Books, New York, 1994.

Schutgens, J.M.L.R., A.J.C. Maessen en A.F.A. Korsten, *Beoordeling van gemeenten – Financiële verdiepingsonderzoeken en bestuurskrachtmetingen van gemeenten*, Eburon, Delft, 2009.

Schuyt, C.J.M., *Tegendraadse werkingen – Sociologische opstellen over de onvoorziene gevolgen van verzorging en verzekering*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 1995.

Schwarz, S. & D.F. Westerheijden (eds.), *Accreditation and Evaluation in the European Higher Education Area*, Kluwer Academic Publ., Dordrecht, 2004.

Scott, J., *Seeing like a State – How certain schemes to improve the human condition have failed*, Yale University Press, New Haven, 1996.

Scriven, M., Pros and cons about goal free evaluation, in: *Evaluation comment: The Journal of Educational Evaluation*, vol. 3, 1972, nr. 4, pp. 1-7.

Shulba, L.M. & J.B. Cousins, Evaluation use: theory, research and practice since 1986, in: *Evaluation Practice*, vol. 18, 1997, nr. 3, pp. 195-208.

Slob, A., Sturen op kwaliteit van evaluatieonderzoek, in: Knaap, P. van der, en A. Schilder (red.), *Resultaatgericht sturen en evalueren*, Sdu, Den Haag, 2004, pp.139-145.

Slob, M. en J. Staman, *Beleid en het bewijsbeest – Een verkenning van verwachtingen en praktijken rond evidence based policy*, Rathenau Instituut, Den Haag, 2012.

Slotboom, A. en C. Wiebrens, Opsluiten of sleutelen? Kosten en baten van detentie en resocialisatie, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 29, 2003, nr. 9, pp.40-54.

Smid, G., *Goed werk vraagt om goed besturen*, Open Universiteit, Heerlen, 2012 (oratie).

Smith, H. e.a., *Benchmarking and Threshold Standards in Higher Education*, Kogan Page, London, 2000.

Smith, P., On the unintended consequences of publishing performance data in the public sector, in: *International Journal of Public Administration*, 1995, nr. 18, pp. 377-e.v.

Snellen, I.Th.M., *Boeiend en geboeid*, Samsom, Alphen, 1987.

Steen, M. van der, R. Peeters en M. van Twist, *De boom en het rizoom- Overheidssturing in een netwerksamenleving*, Wonen, wijken & Integratie/Ministerie van VROM, Den Haag, 2009.

Steenbeek, D., *Ex ante evaluatietoetsen bij de rijksoverheid- Een stageverslag*, Ministerie van Justitie, Den Haag, juli 1997.

Steenbeek, D., *Leren met de ex ante evaluatie-toets bij de rijksoverheid*, Heerlen/A'dam, 1998 (scriptie).

Steijn, B., *Carrièrejager of dienaar van de publieke zaak – Over ambtenaren en hun motivatie*, Erasmus universiteit, Rotterdam, 2006.

Steijn, B., Er leeft onvrede over managers in de publieke sector, in: Brink, G. van den, Th. Jansen en D. Pessers (red.), *Beroepszeer*, Boom, Amsterdam, 2005, pp. 132-143.

Steunenberg, B., M. Beerkens, C. van den Berg e.a., *'Wij doen het zo'- Onderzoek naar de grenseffecten van Europees beleid*, Universiteit Leiden, Den Haag, 4 aug. 2012.

Stokkom, B. van, en J. Terpstra, Probleemgericht werken in lokale veiligheidsnetwerken, in: Meurs, P.L., E.K. Schrijvers en G.H. de Vries (red.), *Leren van de praktijk – Gebruik van lokale kennis en ervaring voor beleid*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2006, pp. 91-119.

Suurmond, G. en B.C.J. van Velthoven, Brandveiligheid in de horeca: toepassing van kosten-batenanalyses op justitieel gebied, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 29, 2003, nr. 9, pp. 8-30.

Swanborn, P.G., *Evalueren*, Boom, Amsterdam, 1999/2002.

Swanborn, P.G., *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek*, Boom, Meppel, 1987.

Swieringa, J. en A.F.M. Wierdsma, *Op weg naar een lerende organisatie*, Wolters Noordhoff, Groningen, 1990.

Swierstra, T. en E. Tonkens (red.), *De beste de baas? Prestatie, respect en solidariteit in een meritocratie*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2008.

Taylor, J., Factors Influencing the Use of Performance Information for Decision Making in Australian State Agencies, in: *Public Administration*, vol.89, 2011, nr. 4, pp. 1316-1335.

Termeer, C.J.A.M., H. Mastik, R.G. Scalzo en R.J. in 't Veld, Spelsimulatie als methode voor de ex ante evaluatie van wetgeving, in: *Beleidwetenschap*, jrg. 9, 1995, nr. 3, pp. 225-241.

Termeer, C.J.A.M., *Vitale verschillen – Over publiek leiderschap en maatschappelijke innovatie*, Wageningen, 2006 (oratie).

Termeer, C.J.A.M., Vitaliseren van gestagneerde organiseerprocessen, in: *M&O*, maart/april 2006, nr. 2, pp. 26-40.

Terpstra, J., Netwerken en samenwerking bij de uitvoering van beleid, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 15, 2001, nr. 2, pp. 141-169.

Thiel, S. van, en F.L. Leeuw, De prestatieparadox in de publieke sector, in: *Beleidswetenschap*, jrg. 17, 2003, nr. 2, pp. 123-144.

Tijdelijke adviescommissie Beoordeling Projectvoorstellen Studeerbaarheidsfonds (BPS), *3000x beter – Slotrapport Studeerbaarheidsfonds*, Ministerie van OC en W, Zoetermeer, 1999.

Tijssen, I., *Kwaliteit noodt tot meer gebruik- Bruikbaarheid van sociaal-wetenschappelijke onderzoeksresultaten volgens arts-bestuurders*, Quickprint, Nijmegen, 1988.

Tillema, S. & H.J. ter Bogt, *Dutch Local Government Audit Committees*, RUG, Groningen, 2009 (paper).

Tillema, S. en G.J. van Helden, *Van vergelijking naar verbetering? Onderzoek naar de actiebereidheid van waterschappen naar aanleiding van de bedrijfsvergelijking Zuiveringsbeheer 1999*, Groningen, 2003.

Tillema, S., Gebruik van benchmarkinformatie in de publieke sector, in: *MAB*, vol. 80, 2006, nr. 6, pp. 300-308.

Tonkens, E., *Mondige burgers, getemde professionals*, Van Gennip, Amsterdam, 2008.

Tops, P., *Veiligheid: iedereen een zorg? Visitatiecommissie veiligheidsbeleid in Tilburg*, Gemeente Tilburg, Tilburg, 2006.

Torenvlied, R., *Besluiten in uitvoering*, Groningen, 1996.

Twist, M.J.W. van, De beleidstheorie vanuit de wetenschapspraktijk: van 'hoe ver?' naar 'hoe verder?', in: *Beleidswetenschap*, jrg. 7, 1993, nr. 1, pp. 34-48.

Twist, M.J.W. van, R. Bagchus en F.O.M. Verhaak (red.), *Kerndepartementen op afstand?*, Eburon, Delft, 1996.

Universiteit Twente, Faculteit Bestuurskunde, *Zelfevaluatie Opleiding Bestuurskunde*, mei 1997.

Valk, Th. de, en M.S. de Vries, Criteria voor milieu-effectrapporten, in: *Beleidswetenschap*, 1994, nr. 3, pp. 274-304.

Vall, M. van de, en B. van Dijkum-De Jong, *Het rendement van sociaal beleidsonderzoek – Een onderzoek naar de voorwaarden voor beleidsrelevantie*, Samsom, Alphen a.d. Rijn, 1979.

Vall, M. van de, *Sociaal beleidsonderzoek*, Samsom, Alphen, 1980.

Veld, R.J. in 't, De sturingsconceptie van paars, in: Becker, F., W. van Henekeler, M. Sie Dhian Ho en B. Tromp (red.), *Zeven jaar paars*, De Arbeiderspers, Amsterdam, 2001a, pp. 164-197.

Veld, R.J. in 't, *Een vlucht naar Isfahan?*, Vuga, Den Haag, 1984.

Veld, R.J. in 't, en P. van der Knaap (red.), *Dynamische bestuurskunde*, Phaedrus, Den Haag, 1994.

Veld, R.J. in 't, *Kennisdemocratie- Opkomend stormtij*, Academic Service/ Sdu, Den Haag, 2010.

Veld, R.J. in 't, Onderwijs: bevrijding uit de beleidsgevangenis, in: Bussemaker, J. en R. van der Ploeg (red.), *Leven na Paars?*, Prometheus, Amsterdam, 2001b, pp. 85-97.

Verhoeven, J. en K. de Wit, Hoger onderwijs en beleid in Europa, in: *Bestuurskunde*, jrg. 8, 1999, nr. 8, pp. 346-357.

Verlet, D. & C. Devos (red.), *Over beleidsevaluatie: van theorie naar praktijk en terug*, SVR Studie 2, Gazelle, Brussel, 2008.

Versteden, C.J.N., De cafébrand in Volendam en de kwaliteit van het openbaar bestuur, in: *Bestuurskunde*, jrg. 10, juli 2001, nr. 4, pp. 142-152.

Visitatiecommissie bestuurskracht Limburg, *Weging van de bestuurskracht van de provincie Limburg*, Maastricht, 1 dec. 2006.

Visitatiecommissie bestuurskracht van de provincie Zeeland, *Ruimte voor verbeelding*, B&A, Den Haag, februari 2011.

Visitatiecommissie Rechtspraak, *Rapport visitatie gerechten*, Raad voor de Rechtspraak, Den Haag, 2006 en 2010.

Visitatiecommissie Vlaamse steden (Commissie-Korsten-Reynaert/IDEA), *Syntheserapport Visitaties stedenfonds 2011 - Over het Stedenfonds en het samenspel tussen de Vlaamse overheid en haar centrumsteden*, IDEA Consult, nov. 2011 (op www.thuisindestad.be).

Voogd, H., Multicriteria-evaluatie: praktijkervaringen gewogen, in: *Beleidsanalyse*, 1988, nr. 2, pp. 11-16.

Voogd, J.H., *Multicriteria Evaluation for Urban and Regional Planning*, Pion, Londen, 1983.

Vries, B. de, A.F.A. Korsten en W. Gooren, *Evaluatie van de totstandkoming van het Innovatieprogramma biotechnologie*, Den Haag, 1983.

Vries, J. de, 'Bildung is iets voor in het weekend'- Interview met Grahame Lock, in: *De Groene Amsterdammer*, 22 augustus 2008.

Vries, J. de, *Paars en de managementstaat – Het eerste Kabinet-Kok (1994-1998)*, Garant, Amersfoort, 2002.

Vries, M.S. de, *Calculeren met beleid*, Van Gorcum, Assen, 1994.

Vries, M.S. de, *De ontmythologisering van het openbaar bestuur*, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2005.

Vries, M.S. de, Prioriteiten (s)tellen: multicriteria evaluatie in theorie en praktijk, in: *Beleidswetenschap*, 1992, nr. 2, pp. 126-154.

VSNU, *Assessment of Research Quality - Protocol 1998*, VSNU, Utrecht, 1998.

VSNU, *Assessment of Research Quality- Public Administration – Political Science – Communication Science*, Utrecht, 2002.

VSNU, *Assessment of Research Quality– Rechtsgeleerdheid*, VSNU, Utrecht, 2002.

VSNU, *Onderwijsvisitatie Economie*, Utrecht, juli 2003.

VSNU, *Quality Assessment of Research - Onderzoekbeoordeling – Protocol 1994*, VSNU, Utrecht, 1994.

VSNU, *Quality Assessment of Research – Rechtsgeleerdheid*, VSNU, Utrecht, 1996.

VSNU, *Quality Measurement Made tot Measure: Protocol for External Assessment of Educational Programs 2000-2005*, Utrecht, 1999.

VSNU-visitatiecommissie Bestuurs-, Beleids- en Politieke Wetenschappen, *Onderwijsvisitatie – Bestuurs-, beleids- en politieke wetenschappen*, VSNU, Utrecht, 1992.

VSNU-visitatiecommissie Bestuurskunde, *Onderwijsvisitatie – De kwaliteit van het universitair onderwijs – Bestuurskunde*, VSNU, Utrecht, 1998.

Vught, F.A. van, en D.F. Westerheijden, Toward a general theory of quality assessment in higher education, in: *Higher Education*, jrg. 28, 1994, pp. 355-371.

- Waal, A.A. de, en L.A.F.M. Kerklaan, *De resultaatgerichte overheid*, Sdu, Den Haag, 2004.
- Walle, S. van de, & A. Roberts, Publishing Performance Information: An Illusion of control?, in: Dooren, W. van, en S. van de Walle (eds.), *Performance Information in the Public Sector- How it is used*, Palgrave MacMillan, Londen, 2008, pp. 211-227.
- Walle, S. van de, *Perceptions of Administrative Performance: The Key to Trust in Government?*, KULeuven, Leuven, 2004.
- Walle, S. van de, Zullen beter werkende overheidsdiensten bijdragen tot vertrouwensherstel?, in: Korsten, A. en P. de Goede (red.), *Bouwen aan vertrouwen in het openbaar bestuur – Diagnoses en remedies*, Elsevier, Den Haag, 2006, pp. 125-139.
- Wansink, H., Nogmaals: regeren is achteruit zien, in: *De Volkskrant*, 20 juli 2002.
- Webber, D.J., The Distribution and Use of Policy Knowledge in the Policy Process, in: *Knowledge and Policy*, vol. 4, 1991, nr. 4, pp. 6-35.
- Webbink, H.D., Causale effecten van beleid: over gecontroleerde en natuurlijke experimenten,
- Weibel, A., K. Rost & M. Osterloh, Pay for performance in the public sector- Benefits and (hidden) costs, in: *Journal of Public Administration Research and Theory*, vol. 20, 2009, nr. 2, pp. 387-412.
- Weiss, C.H. (ed.), *Using Social Science Research in Public Policy-Making*, Lexington Books, Lexington, 1977.
- Weiss, C.H. (with M. Bucuvalas), *Social Science Research and Decision-making*, Columbia University Press, New York, 1980.
- Weiss, C.H., E. Murphy-Graham & S. Birkeland, An Alternative Route to Policy Influence, in: *American Journal of Evaluation*, vol. 26, maart 2005, nr. 1, pp. 12-30.
- Weiss, C.H., Evaluation Research in a Political Context, in: Struening, E. & M. Guttentag (eds.), *Handbook of Evaluation Research*, Sage, Beverly Hills, 1976, pp. 13-27.
- Weiss, C.H., *Evaluation research*, Prentice Hall, Englewood cliffs, 1972.
- Weiss, C.H., *Evaluierungsforschung – Methoden zur Einschätzung von sozialen Reformprogramme*, Westdeutscher Verlag, Opladen, 1974.
- Weiss, C.H., Knowledge Creep and Decision Accretion, in: *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, 1980, pp. 381-404.
- Weiss, C.H., Research for Policy's Sake: the Enlightenment Function of Social Science, in: *Policy Analysis*, vol. 3, 1977, nr. 4, pp. 531-545.
- Weiss, C.H., The Many Meanings of Research Utilization, in: *Public Administration Review*, sept/oct. 1979, pp. 426-431.
- Werle, R., Pfadabhängigkeit, in: Benz, A., S. Lütz, U. Schimank & G. Simonis (Hrsg.), *Handbuch Governance*, VS Verlag, Wiesbaden, 2007, pp. 119-132.
- Wesemann, P., Kosten en baten van alcoholcontroles in het verkeer, in: *Justitiële Verkenningen*, jrg. 29, 2003, nr. 9, pp. 30-40.
- Westerheijden, D.F. e.a., *Changing contexts of quality assessment, Recent trends in West European Higher Education*, CHEPS/Lemma, Utrecht, 1994.
- Westerheijden, D.F., A solid base for decisions: Use of the VSNU research evaluations in Dutch universities, in: *Higher Education*, vol. 33, 1997, nr. 4, pp. 397-413.
- Westerheijden, D.F., B. Stensaker en M.J. Rosa (red.), *Quality Assurance in Higher Education, Trends in Regulation, Translation and Transformation*, Springer, Dordrecht, 2007.
- Westerheijden, D.F., Quality assessment in Dutch higher education: Balancing improvement and accountability, in: *European Journal for Education Law and Policy*, vol. 1, 1997, pp. 81-90.
- Weusthof, P.J.M., *De interne kwaliteitszorg in het wetenschappelijk onderwijs*, Lemma, Utrecht, 1994.
- Wholey, J. e.a. (eds.), *Handbook of practical program evaluation*, Jossey-Bass, San Francisco, 1994.
- Wildavsky, A., The Self-Evaluating Organization, in: Kearny, R. & E.V. Berman (ed.), *Public Sector Performance – Management, Motivation and Measurement*, ASPA, Westview Press, Boulder, 1999, pp. 273-293.
- Winter, H.B. en M. Herweijer, Evaluatie van beleid, in: *Strategie en beleid in de publieke sector*, Samsom, Alphen, dec. 1995, F2120, pp. 1-26.
- Yin, R.K. & M.K. Gwaltney, Knowledge Utilization as a Networking Process, in: *Knowledge: Creation, Diffusion, Utilization*, vol. 2, 1981, nr. 4, pp. 555-580.
- Zwan, A. van der, en M. Noordegraaf, Onderzoek van een complexe casus – Een gemeentevervoerbedrijf als voorbeeld, in: *Bestuurskunde*, jrg. 7, 1998, nr. 2, pp. 62-74.